د اعلیحضرت امان الله خان اصلاحات او سقوط

عبدالباري جهاني

په افغانستان کی چی هر وخت د ترقی، تغییر او تنویر کلمات یادیږی نو داعلیحضرت امان الله خان نوم به سم ورسره ملګری وي. د افغانستان په تاریخ کی به هیڅ مشر په دغه اندازه له خپل اولس او د هغه له ترقی سره د هغه په اندازه ژوره، صمیمانه او صادقانه لېونی مینه نه وي ښودلې. د افغان اولس د نېکمرغه کولو، عصری کولو او پر مخ بېولو سره د امان الله خان مینه د یوه پاچا مینه نه، بلکه د یوه شاعر، هنرمند او نقاش مینه وه، چی زیاتره په احساس افاده کېدله. خو لکه څرنګه چی بیده اولسونه د خپلو هنرمندانو او شاعرانو د احساس په ژبه ډېر ناوخته پوهیږی، دغه راز د خپل دې وطن پالونکي پاچا په نېکو احساساتو او سپېڅلې مینی هم هغه وخت وپوهېدل او هغه وخت یې د ارمان او افسوس اوښکی پسی تویولې چی هغه د دوی او د خپل ګران هیواد له تودې غیږی څخه، چی ده د جنون ترسرحده مینه ورسره درلوده، ډېر لیری تللی وو، او نور یې د بیرته را ستنېدلو امکان موجود نه و. هغه په ژوند د خپل اولس دپاره مړ سوی وو، او هغه ژبې چی د ده په یاد وګرېدلې، د ده د ارمانونو دښمنانو وار په وار غوڅې کړې.
اعلیحضرت امان الله خان، چې په نړۍ کی د وخت د تر ټولو ستر استعماری طاقت په مقابل کی د سر پورته کولو او د جنګ داعلانولو په افتخار خپل اولس په جوش او خروش استقبال کړی او دغازي لقب یې ورکړی و، خپل هغه اولس صرف د ترقۍ، ازادۍ او پر مختګ سره د هغه د لېونی مینی په ګناه د کافر او لاتي په نوم له ملکه وشاړه. خو د هغه پیل کړي اصلاحات ناکام نه، بلکه د ناپوهانو او داړه مارانو د اغتشاش له امله د لنډې مودې د پاره بند سول. او د دې اغتشاش سره ګواکي د اماني نهضت کمبله ټوله سوه. خو افغان اولس د شلمی پیړۍ په وروستیو لسیزو کی د دوهم ځل داخلی جنګونو تر پیل کېدلو پوری ، د ترقی او پرمختګ پر لور ، کله بیده او کله ویښ ګامونه پورته کړل.
افغانستان د برتانوي استعمار څخه د استقلال د ګټلو په وخت کی داسی هیواد وو چی سړی یې د خپلو تقریبا ټولو ګاونډیو هیوادونو څخه وروسته پاته بللای سی. سواد د نشت په اندازه وو، او خلکو به حتی خپل خصوصی او کورني لیکونه په مُلا لیکل او لوستل. او د ژوند د تقریبا ټولو معلوماتو او اطلاعاتو منبع یې ملایان او د جوماتونو انګړونه وه. راډیو وجود نه درلود او د یوه ښار څخه تر بل ښار پوری د سفر کولو دپاره کله شپې او کله هفتې په کار وې .مطبوعات د نشت په اندازه وه. د اعلیحضرت امان الله خان د پاچاهي په لومړیو شپو ورځو کي یوازي د امان افغان په نوم ورځپانه او په وروسته کي څو نوري محدودي دولتي او مستقلي ورځپاني خپریدلي. دا ورځپاني هم یوازي په پایتخت او لویو ښارونو کي، هغه هم یوازي محدودو باسوادو، خلکو لوستلي. خلکو، په عمومي صورت، د بازار په اوازو ګوزاره کوله او چی څه یې اوریدل هغه یې منل .اعلیحضرت امان الله خان حتی د اطلاعاتو وزارت نه درلود. ځکه ده فکر کاوه چی د ده نیت څرګند دی او د اصلاحاتو په هدف او ګټور توب یې ټول وګړي پوهیږي .خو خبره هغسي نه وه. د اصلاحاتو دښمنانو د هیواد خلکو ته د ده پیغام نه یوازي نه رساوه بلکه په غلط ډول یې ور رساوه. اعلیحضرت امان الله خان غوښتل چي د ۱۹۲۱، ۱۹۲۴ او ۱۹۲۸ کلونو د لویو جرګو غړي او وکیلان به د ده پیغامونه د خلکو تر غوږونو ورسوي خو هغوی زیاتره ده او د ده اصلاحاتو ته وفادار خلک نه وه او چی خپلو سیمو ته ستانه سول خلک یی د خپل پاچا پرضد وپارول.
لیون پولادا ص ۱۵۵

Ketabton.com

اصلاحات

ډیر کسان فکر کوي چی د اعلیحضرت امان الله خان اصلاحات له وخت څخه مخکي وه، ځکه نو خلکو او محافظه کارو عناصر د هغوی په مقابل کی عکس العمل وښود او بالاخره د ده د پاچهی د سقوط سبب سول. په داسي حال کی چی، په لومړي سر کي، د هغه د ځینو اصلاحاتو ډیر تود هرکلی وسو او د ټولني د پرمختګ او عمومی همکاری د زیاتولو لپاره ډیره ګټور ثابت سول. د هغه د اصلاحاتو مخالفینو او هغو لیکوالانو او مورخینو چی د ده د مخالفو رژیمونو تر تاثیر لاندي یي لیکني وکړي، یوازي هغو اصلاحاتو ته ګوته ونیوله چی د افغانستان محافظه کارو عناصرو او د ټولني عنعنوي او بیسوادو خلکو ته نا بلده او د منلو وړ نه وه. د مرحوم میرغلام محمد غبار په شمول، هغو منورینو چي د اعلیحضرت امان الله خان د اصلاحاتو له نهضت څخه یی باید په کلکه دفاع کړي وای هم د هغه او د هغه د اصلاحاتو په برخه کی یو ډول مبهم نظر ورکړ. ډیرو مورخینو او لیکوالانو د اصلاحاتو د ناکامی ډیر لوی علت د امان الله خان اشتباهات او ځینی تلواري او بي وخته حرکتونه بللي دي . په داسي حال کي چي د هغه ځینی ناکاره او نا اهله ملګري، ځیني نامرده انډیوالان او حتی ځیني خاین عالي رتبه حکومتي مقامات د اماني نهضت په سقوط کي د هغه تر اصلاحاتو لوی رول لري.
اعلیحضرت امان الله خان ځیني داسي اصلاحات اعلان کړل چي اصلاحي نهضت اصلا د هغوی د عملي کولو لپاره پیل سوی وو او که ده له ځان سره ښه او ریښتوني ملګري لرلای، ښې او پر وخت مشوري یی ورکړي وای او اصلاحات سم

(c) ketabton.com: The Digital Library

عملي سوي واى ښايى نهضت له سره ناكام سوى نه واى. په اجتماعي برخه كي د انسانانو خرڅول كېدل او رانيول منع اعلان سول او د ټولني، په تيره بيا هزاره ګانو، له خوا يى تود هركلى وسو. بيګار يى منع كړ او يوازي د سړكونو جوړولو لپاره، چي د ټولني هر فرد ته يى ګټه رسيدله، بيګار او وړيا كار حتمي وبلل سو. د لومړي ځل لپاره يى د ټولني د هري برخي لپاره منظم قوانين وضع كړل. د اداري فساد د له منځه وړلو په برخه كى اكثر اقدامات يى هم ګټور وه او هم يى تقريبا د ټولو خلكو له خوا هركلى وسو. د مالياتو ټول سستم يى له سره تنظيم كړ او حكم يى وكړ چى ماليات بايد د جنس په توګه نه بلكه په نغدو پيسو واخيستل سي .اضافي ماليات يى، لكه د ملكي د سرغوړي، لغو او غيرقانوني اعلان كړل. د افغانستان لپاره لومړنى كلنى بودجه يى، چي تر دغه وخته پوري چا نه پيژندله، منظور كړه. د حكومتي باقياتو سستم يى، چى د يوه سړي او حتى د هغه د اولادونو ژوند يى تهديداوه، له منځه يووړ. مركزي او ولايتى شوراګاني يى، چى ځيني يې انتخابي او ځيني يې انتصابي وې، منځته راوړې. له خارجي هيوادونو سره يى ډيپلوماتيک اړيكي ټينګ كړل او افغانستان يى تقريبا په ټولي نړى وپيژاند. د قبايلى خانانو، درباريانو، او د شاهي كورنۍ د ليري خپلوانو او سردارانو خاص امتيازات او تنخواګاني يى لغو كړې. د مخابراتو او ارتباطاتو پراخي پروژې يې تر كار لاندي ونيولې. نوي سړكونه يى جوړ كړل، زاړه سړكونه يى ترتيم كړل، د ټلفون او ټلګراف خدمات يى پراخ كړل، د پوستې سستم يى بهتر كړ او افغانستان د پوستې د بين المللى ټولني غړى سو، پلونه يى اباد كړل او د افغانستان د ملكي هواګرځني لومړنى پروګرام يى پيل كړ.

اعليحضرت امان الله خان، له خپلي لومړۍ ځوانى څخه، په دې پوهيدى چي د ده د هيواد د وروسته پاته والي يو لوى علت بيسوادي او له نړۍ څخه بيخبري ده. كله چي قدرت ته ورسيدى، له هغي لومړۍ ورځي يې د ټولني د تعليم او تربيې د سستم بهتر كولو ته ملا وتړله او د خپلي پاچهى تر پايه پوري يى د اصلاحاتو تر بلي هري برخي دغي خواته زياته توجه وكړه. ليون پولادا ليكي په دي كي هيڅ شک نسته چي د هغه په اجتماعي اصلاحاتو كي د تعليم او تربيې په برخه كي اصلاحات تر ټولو مهم وه. نه يوازي د ده له خپله نظره بلكه د ټولني د راتلونكي لپاره هم. د ده له نظره د تعليم او تربيې د اهميت اټكل له دې څخه كيدلاى سي چي د ده د پاچهى به وخت كي د تعليم او تربيې مډال تر ټولو ملكي او پوځي مډالونو مهم وو. د اوسني افغانستان د مشرانو ټول نسل په مستقيم او غير مستقيم ډول د امان الله خان د تعليم او تربيې د سستم محصول دى. كه امان الله خان د تعليم او تربيې په برخه كى ابتكارونو ته توجه نه واى كړې او د ښووني او روزني د ودي او انكشاف جرأت يى نه وكړى ننني افغانستان به د عصري كيدلو په لاره كي تر نن ورځي ډير كلونه شاته پاته واى. يوشى چي نه په ډيرو پيسو تر لاسه كيدلاى او نه په زور د چا لاسته ورځي هغه تعليم يافته او روزل سوې بشري قوه ده. پولادا ص ۸۹

د افغانستان په تاريخ كي هيڅ پاچا او مشر د هيواد له ښووني او روزني سره، نه له ده نه مخكي او نه له ده څخه وروسته، دومره ليونى او ريښتونې مينه ښودلې ده.هغه په كال ۱۹۲۵ كي كندهار ته د خپل پنځه ديرش ورځني سفر په ترڅ كي پخپله ښونځيو ته ولاړ، د ښوونكو تعليمي سويه يې وكتله، له شاګردانو څخه يې پوښتني وكړې، د حاضرۍ كتابونه يې وكتل د دايمي غير حاضرانو په باره كى يې ، چي شمير يې ۱۸۹ تنو ته رسيدى، له حكومتي مامورينو څخه تحقيقات وكړل .شاګردان او د هغوى مشران يې ور وغوښتل او د شاګردانو مشران يې پنځه پنځه روپۍ جريمه كړل. هغوى ته يې د ښونځيو د تاسسيولو او عصري تعليم او تربيې د هدفونو او ګټو په باره كي مفصله وينا وكړه او دا يې هم ورته وويل چي كه په راتلونكي كي د هغوى اولادونه ښونځيو ته حاضر نه سي نو دوى ته به سختى سزاوي وركړې. حاكميت قانون ص ۴۴

اعليحضرت د مذهبي او ژبني تبعيض د له منځه وړلو په منظور حكم وكړ چي پښتانه، فارسي ژبي او هندوان دي، چي تر دغه وخته يې په جلا جلا ښونځيو كي درس وايه، ټول په يوه ښونځي او ګډو ټولګيو كي سبق وايى. هغه دغه راز حكم وكړ چي لومړنۍ زده كړي د ټولو افغانانو لپاره حتمي او جبري دي. هغه كتاب ص ۴۵

اعليحضرت امان الله خان كندهار ته د خپل سفر په ترڅ كي، تقريبا هره ورځ، له سل ګونو او حتى زرګونو خلكو سره ناستي درلودې. د جمعې د لمونځونو امامت يې پخپله كاوه او په ويناو كي يې د نورو ملى مسلو ترڅنګ، پرعصري ښووني او رزوني باندي، چي د هري ټولني د پرمختګ اساس دى، هر وخت ټينګار كاوه. هغه پخپله يوه وينا كي وويل چي ځيني ملايان او سپين ږيري، په پټو سترګو او پرته له دې چي زموږ د ښونځيو په پروګرام يې ځانونه خبر كړي وي، هغه چټي او بېځايه بولي. هغه پخپله وايي چي د جمعې په ورځ يې په خطبو او په ښار كي د ګرځيدلو په ترڅ كي له خلكو سره د ښونځيو د ګټو په باره كي خبري وكړې. هغو شاګردانو ته يې چي په ښونځي كي يې غير حاضري نه كوله نغدي پيسې په انعام كي وركړې. ۱۳۰ تنو شاګردانو ته يې چي تازه ښونځي ته شامل سوي او د ده له حضور څخه تير سوي وه نغدي پيسې وركړې او هغه شاګردان يې چي غير حاضري يې كوله جريمه كړل. هغه كتاب ص ص ۵۰-۵۱

اعليحضرت امان الله خان، د هيواد د سختو مالي ستونزو سره سره، د ښووني او روزني خواته ځكه ډيره زياته توجه واړوله چي په دې پوهيدى چي د هغه د پراخو اصلاحاتو لپاره پوهو او تعليم يافته كسانو ته ضرورت لري. هغه ښوونه او

(c) ketabton.com: The Digital Library

روزنه جبري کړه او په عامو ځايونو کی يی اعلانونه وکړل چي ټول خلک مجبور دي چي خپل ماشومان ښونځی ته واستوي او حکومتي مامورينو ته يی خبرداری ورکړ چی که خپل ماشومان په ښونځي کي داخل نه کړي نو ښايی جريمه سي او هم ښايی له وظيفې څخه برطرف کړل سي. هغه دغه راز د منځنيو او لوړو زده کړو د شاگردانو د تشويقولو په منظور هغوی ته په مياشت کي يوه لږه اندازه پيسې ورکولې او تر يوه حده يی د هغوی د جامو غم خوړ. گريگوريان ص ص ۲۴۰-۲۴۱

اعليحضرت امان الله خان، د ملايانو او حضرتانو د پروپاگنډونو او تبليغاتو په خلاف، چي ويل يی امير د هغوی ماشومان بهر ته ليږی او هغوی په بهرنيو هيوادونو کي کافران کوي، بهر ته د ليږل کيدونکو شاگردانو ټول کړه وړه تر سختي څارني لاندي نيول. کله چي به شاگردان بهر ته ليږل کيدل هغوی مجبور وه دا ژمنه وکړي چي روژه به نيسی، لمونځونه به کوي او د مسلمانانو په ټولو اخترونو او مقدسو مراسمو کي به برخه اخلي. کله چي عيسوي شاگردان کليسا ته ځي او هلته د خپل انجيل په لوستلو لگيا سي نو افغاني شاگردان بايد د خپلي عقيدې د غښتلي کولو لپاره قرآن شريف ولولي.
شاگردانو ته ويل کيدل چي د خوراک او څښاک په وخت کي د قرآن شريف احکام په کلکه رعايت کړي. شاگردان د نڅا کولو، د غير اخلاقي نمايشونو د ننداره کولو او له ښځو سره د اړيکو د ساتلو څخه منع وه. که هر شاگرد له دغو مقرراتو څخه سرغړونه کړې وای هغه بيرته هيواد ته را غوښتل کيدی. د شاگردانو د کړو وړو د څارلو لپاره، له هري وړې ډلگی سره يو تن ليږل کيدی او هغه به، وخت په وخت، مقاماتو ته خپل رپوټ ورکاوه. گريگوريان ص ص ۲۴۲-۲۴۳

اعليحضرت امان الله خان په دې پوهيدی چي د امان افغان په نوم يوازينی جريده، چي د سراج الاخبار ځای يی نيولی وو، نه هر وخت د افغانستان ټولو ولاياتو ته ليږل کيدلای او نه د اطلاعاتو په ترلاسه کيدلو کي د خلکو تنده ماتولای سي. هغه د خپلي پاچهی په لومړيو شپو ورځو کي يوازي د آزادو مطبوعاتو تحريک پيل نه کړ بلکه يو مطبوعاتي انقلاب يی راووست. د مطبوعاتو په ساحه کي يی داسي اور ولگاوه او داسي رڼا يی خپره کړه چي تر نن ورځي پوري يې چا د بيرته خاموشولو توان نه دی پيدا کړی. د لومړي ځل لپاره، خلکو ته، د هيواد په تقريبا ټولو ولاياتو کي، پر خپل حکومت باندي د انتقاد کولو زمينه برابره سوه؛ خلکو ته د انتقاد کولو او نظر څرگندولو جرأت ورکړه سو او په انصاف سره ويلای سو چی که دغه منور پاچا نه وای ازاد مطبوعات به ، خدای خبر، چي کله او څرنگه پيل سوي وای. په کال ۱۹۲۰ کي په جلال اباد کي اتحادمشرقي په خپرونو پيل وکړ او په هماغه کال په هرات کي د اتفاق اسلام په نوم اخبار له چاپه راووت. د افغانستان په شمال کي د بيدار په نوم اخبار او په مزار شريف کي د اتحاد اسلام اخبار خپروني پيل کړې. په کال ۱۹۲۱ کي په بغلان کي اتحاد بغلان، په کال ۱۹۲۲ کي په قطغن کي اتحاد خان آباد، په کال ۱۹۲۱ کي په کندهار کي طلوع افغان، په کوهستان کي ستاره افغان په خپرونو پيل وکړ. په کال ۱۹۲۳ کي په کابل کي د حقيقت په نوم اخبار له چاپه راووت او په هماغه کال د انيس په نوم ورځپاڼي په پښتو ژبه خپروني پيل کړې. گريگوريان ص ۲۴۵

اعليحضرت امان الله خان ملي يووالي ته، چي د ترقی او سمسورتيا بنسټ دی، ډير ښه متوجه وو او تل به يې په خپلو ويناو کي د ملي يووالي تبليغ کاوه. د افغانستان په تاريخ کي ښايی ډيرو لږو پاچاهانو د ملي وحدت له تبليغولو سر دومره څرگنده علاقه ښودلې وي. پاچا امان الله خان کندهار ته د خپل سفر په ترڅ کي د جمعې د ورځي په يوې خطبې کي وويل" هر څوک چي په افغانستان کي اوسيږي، له استثنی پرته، افغان بلل کيږی او د دې هيواد ټول اقوام مسلمانان دي. د هيچا لپاره دا وړ نه ده چي له اسلاميت او افغانيت څخه مخ واړوي او په خپل قوم ونازيږي. د خپل قوم ل امله ځان تر نورو ممتاز وبولي او که څوک قوميت تر اسلاميت لوړ بولي نو د هغه ايمان حتما کمزوری او عقيده يې سسته ده"...

له ښووني او روزني، اصلاحاتو، عدالت، ډيموکراسی او د ښځو له حقوقو سره د اعليحضرت امان الله خان مينه د هغي وينا څخه ښکاري چي اروپايی هيوادونو ته د سفر د پيل په وخت کي يی په کندهار کی له خلکو سره د خدای په امانی کولو په ترڅ کي کړې ده. هغه وويل :لومړی خو زه د خدای تعالی او د هغه له پيغمبر څخه راضي او مشکور يم. بيا نو په داسي حال کي چي اوښکي مي په سترگو کي دي، غواړم تاسي ته ووايم ټولو هغو شيانو ته چي تاسي اشاره وکړه هغه خو لومړی خدای تعالي او دوهم تاسي پخپله کړي دي. زه د خدای تعالی شکر اداکوم او له تاسي څخه مننه کوم او له خدای تعالي او تاسي څخه د نوري مرستي غوښتنه کوم .بهر ته زما د سفر کولو هدف تاسي ته د گټي رسول دي. زه غواړم داسي نوي شيان ستاسي لپاره انتخاب کړم چي موږ يی اوس نه لرو... ده خلکو ته وويل چي له هيواد سره مينه ولری، له خپلي خاوري څخه دفاع وکړی او دا په ياد ولری چی تاسي ټول يو ملت ياست. ده وويل پاچا د امر کولو حق نه لري. دا حق چا له منځه وړی دی؟ ما له منځه وړی دی. ځکه چی خدای تعالی وايی چي موږ بايد له خلکو سره سلا مشوره وکړو. نو زما نصيحت ته غوږ ونيسی او هيڅ وخت د يوه ديکتاتور پاچا د لاندي ژوند مه کوی. خرافات پرستي مه کوی. د مثال په توگه ځينو بيخبرو ملايانو تاسي ته د مذهب ځنځيرونه اچولي دي. دوی تاسي ته د مذهب په باره کی غلط معلومات درکړي دي، او تاسي يی غولولي ياست. تاسي بايد هغه څه ومنی چی خدای تعالی او د هغه پيغمبر امر درته کړی دی. تشي د ملا خبري مه منی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زه دغه راز درته وایم چي تاسي باید د خلکو ترمنځ توپیر ونه کړی. تاسي ټول یو هیواد او د یوه بل ورونه یاست. زه غواړم په دغه برخه کي ستاسي رایه واخلم. او ټولو خلکو سمدستي لاسونه پورته کړل. زه دغه راز درته وایم چی له خپلو میرمنو سره ښه سلوک وکړی. له هغوی سره بد مه کوی ځکه چی دوی هم خدای تعالی ته امید لري، بشر دی او حقوق لري. تر یوې ښځي زیاتي مه په نکاح کوی ځکه چي تاسي یی ساتلای نه سی. تاسي باید خپل ماشومان ښونځیو ته ولیږی. تاسي باید خپل ماشومان د زده کړو لپاره بهر ته ولیږی. خپله ټوله شته مني د خپلو ماشومانو په ښوونه او روزنه ولګوی. ما چي هر څه درته وویل هغه د خدای تعالی او د هغه د پیغمبر احکام دي .سټیوارټ ص ۳۲۰

کندهار ته د سفر په ترڅ کي د خلکو په منځ کي د هغه له یوې وینا څخه ښکاري چي حکومتي اداري ټولي په فساد کي ډوبي دي. هغه ته اداري فساد له ډیرو پخوانیو وختونو څخه په میراث پاته سوی وو او د ده لپاره ګرانه وه چي په یوازي سره یې د دې مهلک اجتماعي دښمن ریښې ایستلي وای. هغه خلکو ته په وینا کي وویل چی ما د خپل مظلوم او نیستمن رعیت د سر او مال څخه د ظالمانو او تیري کونکو د لاس لنډولو لپاره نظامنامې جوړي کړې. خو ځوک په هغه عمل نه کوي او یا سم نه دي وربانډي پوهیدلي. حاکم د خلکو هستي د ځان بولي او وایی چي خلک باید رشوتونه ورکړي او میلمستیاوي ورته وکړي. ملا وایی خلک باید هغه ته خیراتونه ورکړي او ځوک یې باید له حلواخوریو څخه را ونه ګرځوي. کاتب وایی له خلکو څخه پیسې اخیستل د هغه حق دی. قاضي فتوا ورکوي چي د خلکو د دعوو د فیصله کولو په وخت کي چي له هغوی څخه هر څه وغواړم هغه ماته حلال دي. حاکمیت قانون ص ۸۴

اعلیحضرت امان الله خان له یوې خوا د هیواد د عصري کولو او پر مختګ لپاره په هره برخه کي ژور اصلاحات پیل کړل او له بلي خوا، په یوازي سر، د خپلو ټولو مخالفو ملایانو، روحانیونو، خانانو، فاسدو او رشوت خورو مامورینو او داړه مارانو او قاتلانو په غیږ ورغی. هغه فکر کاوه چي که یو زړه ور او وطن پالونکی مشر له جدیت څخه کار واخلي نو غلا، فساد او بې امنیتی ته خاتمه ورکولای سي. په داسي حال کي چي تر څو پوري د غلا او بې امنیتي علتونه له منځ ولاړ نه سي یوازي د داړه مارانو په نیولو او په سزا رسولو کار نه کیږي .اعلیحضرت امان الله خان د کندهار د سفر په خاطراتو کي لیکي چی د کندهار امنیت په دې اندازه خراب سوی وو چي که ما ګناه کارانو ته سزا ورکړې نه وای نو امنیت به نه وای راغلی. بالاخره مي د مفسدینو په سزا رسولو او وژلو بنا وکړه او څو ورځي مي د قصابانو په څیر قصابي وکړه. په زړه کي مي وویل چی زه کندهار ته د کار لپاره نه بلکه د قصابۍ لپاره راغلی یم. تر څو چي په څو ورځو کي مي کندهار له اشرارو څخه پاک کړ او ښار آرام سو او په ټول ښار کي نه لوی او نه کوچنی غل لیده کیدی. اعلیحضرت امان الله خان ټول هغه ظالم خانان، چي دی یحیی خان د مثال په توګه یادوي، په سزا ورسول او ځیني یې اعدام او قتل کړل چي د خپلو ځانونو د ساتلو او دښمنانو د ځپلو لپاره یی غله او داړه ماران ساتلي وه .حاکمیت قانون ص ۲۲۴

د افغانستان په تاریخ کي به هیڅ مشر د خپلو خلکو سره دومره له نیژدې نه وي کښینستلی او دومره د زړه له کومي مینه به یې نه وي ورسره کړې. اعلیحضرت امان الله خان خپل سلطنت د هیواد د اکثریت مظلومانو او غریبانو باله اود کندهار خلکو ته د خپلي هغي وینا په ترڅ کي چي د پچي په اساس یې د عسکري خدمت د بنیګنو په باره کي ورته کوله وویل" ټول په دې پوه سی چي زما سلطنت د خان او ملا، ملک او مخورینو سلطنت نه دی. بلکه زما حکومت د عاجزانو، غریبانو، کروندګرو او کسب کارانو د ژوند د ښیګڼو دپاره دی. او په هره وسیله چي کیږي د افغانستان د عام ملت د سمسورتیا او خوښیو لپاره به خدمت کوي .څرګنده خبره ده چي کله ټول ملت آرام او خوشاله وي نو خانان او د نفوذ خاوندان به هم ورسره خوښ وي. نن غرمه که څه هم چي ځوک به نه وي پوهیدلي چي ما ولي ډوډۍ ونه خوړه خو علت یې دا دی چي ما ولیدل چي تاسي ټول په چمن او د باغ پر سړکونو باندي د جرګې په انتظار ناست واست. او ستاسی خانانو او مشرانو د سلامخانې په برنډه کي ستاسي په مخ کي پر چوکیو او میزونو باندی ډودۍ خوړله. ما چي دا حال ولیدی نو په زړه کي مي وویل چي زما دي زهر سي! چي ستاسي په مخ کي ډوډۍ خورم" حاکمیت قانون ص ۹۳

اعلیحضرت امان الله خان په کندهار کي د خپلو ویناوو په ترڅ کي څو ځله د خرقې شریفي بست ته، چي غلو او فراریانو به پناه پکښي اخیستله، اشاره وکړه او وې ویل چي د خرقې شریفي حریم د مسلمانانو د عبادت دپاره دی. هغه د قاتلانو او داړه مارانو، چي د خدای او بنده ګانو پر حقوقو یې تیری کړی دی، د پټیدلو ځای نه سي کیدلای. دغه راز یې په هغو روحانیونو ملنډي ووهلې چي ویل به یې له آسمان څخه د دښمن الوتکه په یوه پف را غورځوي، د خاینانو توپونه په چف بندوي او د ماشین ګنو ګولۍ په تف بندوي. ده وویل چی زموږ پیغمبر چي د هغه له رویه ټول کاینات پیدا سوي دي له دښمن سره د توري په زور جنګیدی او په جنګ کي یې مبارک غاښ شهید سو. نو دې روحانیونو دا قدرت له کومه کړ. دا خبري که څه هم چي د شریعت له مخي سمي وي خو په دې برخه کي د بیسوادو عوامو لپاره د ملا او پیر خبري، چي دوی له وړوکوالي عادت ورسره نیولی وو، ډیري مهمي او پرحق ښکاریدلې او د ده پر منطق یې غوږ نه سو نیولای .هغه کتاب ص ۸۹

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستونزي او عکس العمل

اعلیحضرت امان الله خان په داسي یوه وروسته پاته ټولنه کي اصلاحات پیل کړل چي په هره برخه کي یې کار ته ضرورت درلود. په افغانستان کي امیردوست محمد خان، امیر شیرعلي خان، د امیرامان الله خان نیکه امیر عبدالرحمن خان او د ده پلار امیرحبیب الله خان هر یوه په خپلو وختونو کي پوځي، اداري، مالي، صنعتي او کلتوري اصلاحات راوستلي وه. نه یوازي د جدی عکس العمل سره مخامخ سوي نه وه بلکه لا یې هرکلی هم سوی وو. خو د امان الله خان اصلاحاتو له هغوی سره توپیر درلود. د هغه اصلاحاتو انقلابي بڼه درلوده او د ټولني هره برخه یې په نظرکي نیولې وه. د افغانستان په څیر یوې وروسته پاته ټولنه کي دغه راز اصلاحاتو قوي مرکزي حکومت، غښتلي او وفادار پوځ، قوي مالي بنسټ او منابعو او د اصلاحاتو طرفدارو یوه یا څو ګوندونو، تبلیغاتي او تنظیمي قوت، ته ضرورت درلود. د اعلیحضرت امان الله خان سره په دې ټولو لازمو وسایلو کي تقریبا یوه هم نه وه. د ښووني او روزني په شمول، د هغه تقریبا ټول اصلاحات انقلابي وه. که یې د ځینو تود هرکلی وسو نو د ځینو سره یې له لومړۍ ورځي مخالفت څرګند سو. که امان الله خان خپله ټوله، او یا زیاتره، توجه د ښووني او روزني او مطبوعاتو خواته اړولې وای او د دې ترڅنګ یې، د هیواد د مالي امکاناتو سره سم، د صنعتي او تجارتي اصلاحاتو ته مخه اړولې وای نو ښایي هم یې د افغانستان د پر مخ بیولو ارمان پوره سوی او هم ښایي د چنداني لوی عکس العمل سره مخامخ سوی نه وای. د ده نیکه امیرعبدالرحمن خان هم په هیواد کی د پیرانو او ملایانو له مخالفتونو سره مخامخ سو. هغه هم د ملایانو او پیرانو امتیازات یا لږ کړل او یا یې له منځه یوړل. حتی د کندهار په خرقه شریفه کي یې د کندهار تر ټولو لوی دیني عالم، ملا عبدالرحیم، په خپل لاس وواژه مګر چا ځکه عکس العمل ښکاره نه کړ چي یو خو یې قوي مرکزي حکومت درلود او بل یې ملایانو ته داسي پلمه په لاس نه وه ورکړې چي هغوی په جوماتونو او کلیو کی د هغه پر ضد کار ورڅخه واخلي.

له اعلیحضرت امان الله خان سره، د خپل پلار او نیکه په څیر، غښتلی مرکزي حکومت او پوځي قوت نه وو. هغه په دغه حال کي هم له ملایانو سره، چي هر ګړی یې له ټولو عامو او بې خبرو خلکو سره تماس درلود او ټولو یې هري خبري ته غوږ ایښود، او حضرتانو سره، چي په سل هاوو زره مریدان یې درلودل، مخامخ سو .که اعلیحضرت امان الله خان، چي په ټول هیواد کي یې د غازي په نوم شهرت او محبوبیت درلود، ملایانو ته په لوی لاس د خپل ځان پرضد د تبلیغ لپاره پلمي نه وای ورکړي ښایي دونه ژر یې د ده قدرت ته صدمه نه وای رسولې. خو هغه د خپل هیواد د دیني عالمانو او ملایانو د خپه کولو ترڅنګ، چي د هر ډول مترقي اصلاحاتو سره یې مخالفت ښودی، خپل پوځ، چي پلار او نیکه یې په ډیرو خواریو روزلی او تنظیم کړی وو، او ده هم د اصلاحاتو په عملي کیدلو کي، ډیر زیات ضرورت ورته درلود، په لوی لاس داسي کمزوری کړی وو، چي بالاخره یې د یوه عادي داړه مار سره د مقاومت کولو او پر شا تمبولو توان نه درلود.

د پوځي جبری خدمت موده یې له دوو کالو څخه دریو کالو ته اوږده کړه. زاړه پوځي قطعات یې، چي ښه روزنه او تجربه یې درلوده، رخصت کړل او ځای یې ځوانانو ته ورکړ. د زړو پوځي قطعاتو عسکرو په میاشت کي شل روپۍ تنخوا درلوده خو ځوانو قطعاتو ته یې په لومړي سر کي د میاشتي دوولس رپۍ وټاکلي او بالاخره یې هغه تنخوا هم په میاشت کي پنځو روپیو ته را کمه کړه. پولادا ص ۷۶ طبیعی خبره ده چي له عسکري خدمت سره د عسکرو او صاحب منصبانو علاقه کمه سوه او پوځ ورځ په ورځ کمزوری سو. میرغلام محمد غبار، چي په هغه وخت کي ځلمی وو او هر څه یې په سترګو لیدلي دي، هم د پوځ، په لوی لاس، کمزوره کیدلو ته اشاره کوي او وایي چي له پوځ څخه هغه تجربه کار او تکړه کسان چي د استقلال په جنګ کي یې توره کړې وه یا له کاره ګوښه سوه او یا حتی بندیان سول او پر ځای باندي یې نایب سالار محمود سامي او هغه ته ورته کسان وټاکل سول. غبار ص۸۱۱ حتی لودویک آدمک خو لا په دې عقیده دی چي امان الله خان د خارجي یرغل خطر نه احساساوه او فکر یې کاوه چي د داخلي مخالفتونو او احتمالي ښورښونود ځپلو لپاره وړې پوځي قوې ته، چي د هوایي قوې ملاتړ وسره وي، اړتیا لري. ځکه یې نو د الوتکو د اخیستلو په نامه د عسکرو څخه یوه میاشت تنخواوي وګرځولي او هغه تجربه کار صاحب منصبان یې چي لا هم په پوځ کی وه یو په یو له پوځه وایستل. آدمک ص ۸۶

سپه سالار محمد نادر خان د اعلیحضرت امان الله خان له دغو پوځي اصلاحاتو او له پوځ څخه د تجربه کارو صاحب منصبانو د ایستلو او ګوښه کیدلو له پروګرام سره ډیر سخت مخالفت وکړ. خو محمود طرزي، چي د ترکیې ډیر ټینګ طرفدارو او د هغه هیواد د ټولو پوځي اصلاحاتو ملاتړ یې کاوه، د اعلیحضرت امان الله خان د نویو پوځي اصلاحاتو ملاتړ وکړ. زاړه او تجربه کار صاحب منصبان د نادر خان په طرفداري ودریدل او ملکي مامورینو زیاتره د محمود طرزي ملاتړ وکړ. په دې توګه په کابینه کي لومړنی جدي درز را پیدا سو. پولادا ۱۱۶

د اعلیحضرت امان الله خان له پاچهی څخه ایله یو کال تیر سوی وو اعتمادالدوله سردار عبدالقدوس خان له کندهار څخه کابل ته د مجددی د کورنۍ دوو مشرانو شمس المشایخ فضل محمد مجددي او نورالمشایخ فضل عمر مجددي ته یو مفصل لیک واستاوه او په هغه کی یې د اعلیحضرت امان الله خان د چټکو اصلاحاتو، مشروطه شاهي نظام او خارجه وزیر

(c) ketabton.com: The Digital Library

محمود طرزي څخه ژوره کرکه څرګنده کړې او د کندهار له علماوو څخه يې غوښتي وه چي د مشروطه نظام د ردولو او د ټولو مشروطه غوښتونکو د ريښو ايستلو او د قتلولو فتوا تر لاسه کړې. د کندهار ځليرويشتو ديني عالمانو، اوو تنو قاضيانو او دريو سيدانو د سردار عبدالقدوس خان په غوښتنه يوه فتوا صادره کړه او په هغې کي يې مشروطه شاهي يو مردود نظام اعلان کړ خو د مشروطه غوښتونکو د قتليدلو فتوا يې ورنه کړه. د کندهار عالمانو په هغه فتوا کي دغه راز ويلي وه چي قزلباش د قبلې خواته سجده کوي، د قرآن مجيد تلاوت کوي او د شهادت کلمه وايي. ځکه نو هغوی ټول مسلمانان ګڼل کيږي، له هغوی سره نکاح روا ده او د سر او مال ساتنه يې بايد وسي. حقيقت التورايخ ص ص ۳۸۷-۳۸۹
موږ ګورو چي ملايانو، روحانيونو او د زاړه فکر څښتنو عالي رتبه مامورينو د اعليحضرت امان الله خان د قدرت د لومړيو شپو ورځو څخه د هغه د نظام او اصلاحاتو د مفکورې سره مخالفت پيل کړی وو .اعليحضرت امان الله خان د تبليغاتو لپاره تقريبا هيڅ وسايل په لاس کي نه لرل خو مخالفينو يې هره ورځ، د جوماتونو د ملايانو، امامانو، شيخانو او مريدانو له لاري، خپل د مخالفت آواز تر خلکو پوري، چي تقريبا ټول بيسواده وه، رسولای سوای. د هيواد د عصري کولو په نيت اعلان کړو او روانو کړو اصلاحاتو سره يې وړو او لويو مخالفتونو کرار کرار زور واخيست او، د وطن او ترقۍ د دښمنانو په لمسون، بالاخره د خوست هغه وسله وال پاڅون پيل سو چي څه کم يو کال يې دوام وکړ. په زرګونو سرونه پکښی ورغړيدل، په زرګونو کورونه تباه سول، ښارونه او کلي لوټ سول او هغه په سل هاووزره روپۍ چي بايد د اصلاحاتو د پروګرام په عملي کيدلو لګيدلي وای د خوست او شاوخوا سيمو د ښورښونو په کرارولو ولګيدلې.
په خوست کي د ملا عبدالله او ملا عبدالرشيد په مشرئ ښورښ پيل سو. منګلو او زازيو سمدستي د ښورښيانو ملاتړ پيل کړ. د ښورښ او ناکراريو لمن ډير ژرتر لوګر او غزني پوري ورسيده. په لوګر کي د برکي برک، برک راجان، پل علم ښارونه او کلي چور سول. حکومتي خزانې او جبه خانې د ياغيانو لاسته ورغلې .ښورښ هغه وخت سياسی رنګ واخيست چي د امير محمد يعقوب خان زوی عبدالکريم له هند څخه په پټه ځان خوست ته ورساوه ، له ښورښيانو سره يو ځای سو او ځان يې پاچا اعلان کړ.اعليحضرت امان الله خان له سپه سالار محمد نادرخان څخه وغوښتل چي د جنوبي د ښورښ په ځپلو کي ل خپل نفوذ څخه کار واخلي. مګر څرنګه چي سپه سالار محمد نادرخان د جنوبي له خلکو سره ښه اړيکي درلودل او هغوی د استقلال په جنګ کي ښه همکاري ورسره کړې وه نو د جنوبي د ښورښ له ځپلو څخه يې معذرت وغوښت او اعليحضرت امان الله خان هم هغه د دفاع له وزارت څخه برطرف او پاريس ته يې د سفير په حيث ولیږی. حقيقت التواريخ ص ۳۹۹
د اعليحضرت امان الله خان تقريبا ټولو لايقو جنرالانو او لويو افسرانو د دې ښورښ په ځپلو کي برخه واخيستله. د غزني په جبهه کي د دفاع د وزير مرستيال جنرال عبدالعزير خان، داخله وزير غلام محمد خان او جنرال محمد عمر خان جنګيدل. د لوګر په جبهه کي شاه ولي خان او پخوانی صدارعظم څلوراتيا کلن سردار عبدالقدوس خان او سپه سالار غلام نبي خان چرخي جنګيدل. په ګرديز کي د جنګ وزير محمد ولي خان قومانده ورکوله او محمد صديق خان د علی خيلو پلټني اداره کولې. د کابل والي علی احمد خان په جلال اباد کي د خوګيانيو ملاتړ ترلاسه کاوه. آدمک ص ۸۸
د جنوبي د ښورښ په ځپلو کي د دونه لويو مقاماتو او جنرالانو د برخی اخيستلو څخه ښکاري چي د هغه لمن دونه پراخه سوې وه چي د اعليحضرت امان الله خان سلطنت يې د نسکوريدلو له خطر سره مخامخ کړی وو. دې ښورښ څه باندي نهه مياشتي دوام وکړ. ايله د کال ۱۹۲۵ د جنوري په مياشت کي، په بشپړه توګه، وځپل سو. د دې ښورښ د ځپلو په وخت کي د اعليحضرت امان الله خان د حکومت او پوځ کمزوري ځکه څرګنده سوه چي هغه د خپل منظم پوځي قوت په زور د ياغيانو سره د مقابلې توان نه درلود او د مهمندو، شينوارو، وزيرو، اپريديو او هزاره قومي مليشو څخه يې کارواخيست او د ياغيانو په مقابل کي يې جهاد اعلان کړ .په دې جنګ کي اولس او حکومت ته ډير درانه ځاني او مالي تلفات ورسيدل .
تقريبا ۳۵۰۰ کورونه بمباري او وسوځول سول. ۱۵۷۵ تنه ياغيان مړه او ټپيان سول او څلور سوه ښځي او ماشومان د يخنی او لوږي څخه مړه سول. داسي ښکاري چی د حکومتي قواوو تلفات به هم تر دې کم نه وه. د دې ښورښ په ځپلو پنځه ميليونه پونډه ، چي د حکومت دوه کلن عايدات وه، ولګيدل. امير مجبور سو چي د هيواد د عصري کولو ځيني پروګرامونه پريږدي او د خلکو په نزد يې اعتبار ته هم ډيره صدمه ورسيدله. ګريګوريان ۲۵۵
د کال ۱۹۲۵ د جنوري پر ديرشمه ملا عبدالله، چي په حکومتي تبليغاتو کي يې ګوډ ملا باله، او د هغه ملګری ملا عبدالرشيد ونيول سول. عبدالکريم بيرته هند ته وتښتيدی. انګليسی مقاماتو هغه برما ته تبعيد کړ او لږ وخت وروسته يې په رنګون کي ځان وواژه. اعليحضرت امان الله خان د ملا عبدالله او ملا عبدالرشيد په شمول ۵۳ تنه ياغيان اعدام کړل. په سل هاوو نور نيول سوي کسان يې بنديان او تبعيد کړل. په کابل کي د دې لوي بري په وياړ څو ورځي خوښيو اړ جشنونو دوام درلود.اعليحضرت امان الله خان ښايی دې خبري ته نه وي متوجه سوی چي ويني به وينو نه پريولل کيږي او قبايل ښايی خپل وژل سوي خپلوان تر ډيره وخته پوري له ياده ونه باسي او هر وخت د کسات اخيستلو فکر ورسره وي .بله خبره لا دا چي امان الله خان د خوست د ښورښ په ځپلو کي د جرمني او برتانيې له هوايی قواوو څخه کار واخيست. دې کار هم د هغه په مقابل کي د اولس کرکه زياته کړه او هم يې د ملايانو دا خبره ريشتيا کوله چي امير په زړه کي له کفارو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره جوړ دی او هغوی یې د ملاتړ لپاره جنګي الوتکي ورکړي دي. دا چي هغه د خپل داخلي بښورښ د ځبلو لپاره د خارجي الوتکو او پیلوټانو څخه کار واخیست او د بښورښیانو سره د مقابلې لپاره یی کافي منظمه قوه نه درلوده او د منګلو او زازیو سره د جګړې لپاره یې د مهمندو، اپریدیو او نورو قومونو د اولسي ملیشو څخه استفاده وکړه خلکو ته د هغه کمزوري څرګنده کړه او سړی ویلای سي چي مخالفین به یې د بل ځل لپاره نور هم زړه ورکړي وي.

د اعلیحضرت امان الله خان لپاره په کار وه چي د نیول سویو بښورښیانو د وژلو، تبعیدلو او بندي کولو پرځای، یا لږ ترلږه ترڅنګ، یې د زیانمن سوي اولس پر سر لاس ور تیر کړی او خلک یې خوشاله کړي وای. حتی زیانمن سویو خلکو ته یې رسیدلي تاوانونه جبران کړي وای. په خپلو هغو اصلاحاتو کي یې چي د ده په مقابل کي د خوست د بښورښ علت، یا لږ ترلږه پلمه، بلل کیدلای سوای ژور تغیرات او تعدیلات رواستلي وای. د خپلو پوځي قواوو کمزوری او بي نظمی ته باید متوجه سوی وای او د خوست د بښورښ څخه وروسته یې خپله ټوله توجه د پوځ تقویه کولو او عصري کولو ته اړولي وای. خو له بده مرغه چي یا یې ښه سلاکاران نه درلودل او یا ښایی خپلو مخالفینو او بښورښیانو ته دونه په غوسه وو چي له نرمی څخه یې کار اخیستلای نه سو.

اعلیحضرت امان الله خان، د دې پر ځای چي خپله توجه د پوځ تقویه کولو ته واړوي او هغه کسان ونازوي چي د ده د حکومت بنسټ او اساس ګڼل کیدلای سو ډیر مهم پوځي کسان یې، چي هم یې د خوست د بښورښ په ځپلو کي لیاقت ښودلی او هم یې د استقلال په جنګ کي کفایت ښودلی وو یا له مرکز او یا وظیفي څخه لیری کړل .د سپه سالار محمدنادرخان او سپه سلار غلام نبي خان چرخي په څیر جنرالان یې په خارج کي سفیران کړل او د سور جرنیل محمدعمرخان ناصري په څیر لایق جنرال یې په بندیخانه دننه کړ. طبیعي خبره ده چي پر قوم، وطن او تر قی مین امان الله خان به دا ټول کارونه، یا اشتباهات، د هغوغلطو مشاورینو په سلا کړي وي چي له غوره مالی پرته به یې بل هیڅ کمال نه درلود او له هري سلا څخه به یې مطلب د خپلو شخصي ګټو ساتل وه. له بده مرغه چي د قدرت څښتنان او زمامداران معمولا تر ترخو حقایقو او واقعیتونو د خوږو خبرو له اوریدلو سره زیاته علاقه لري. د نړۍ په تاریخ کي د هغو مشرانو او حکمرانانو شمیر زرګونو ته رسیږي چي د حقایقو پر اوریدلو یې غوږونه کاڼه کړي او د نااهلو سلاکارانو د غلطو مشورو له لاسه د نیستۍ کندي ته لویدلي دي.

ژورنالیسټ او لیکوال محی الدین انیس، چي د هغه وخت ټولي پیښي یې د سر په سترګو له نیژدې لیدلي دي وایی چي هر کله به د یوې مهمي پیښي په باره کي خبر او رپوټ د دربار دیوالونو ته نیژدې سو نو پټ لاسونه به را وغځیول او غوږونه به یې پټ کړل. مثلا د مشرقي بښورښ چي زور واخیست ایله رسمي مقامات خبر سول. او چي کله د سقاو زوی د کابل دروازې ته را ورسیدی نو د هغه د حملې د مخنیوي لپاره ترتیبات ونیول سول. د دې بیخبریو تر ټولو لوی عامل د دربار په دننه کي ناست کسان وه. او د بښورښ د دوام او د سلطنت لپاره د معکوسي نتیجې ښندلو علت هم په دربار کي دننه دغه اشخاص وه، چي نه یې غوښتل پاچا، لکه څرنګه چي دی هغسي، په پیښو خبر سي .بحران ونجات ص ۲۳

اداري فساد

اداري فساد د ټولنو له تاریخ سره تړلی دی. هیڅ ټولنه په هیڅ وخت کي له فساده خلاصه نه وه. فساد اصلا یوه اجتماعي ناروغي ده چي علت یې د انسانانو طبیعي حرص او له قدرت سره مینه ده. د فساد ناروغي په ځینو ټولنو کی د نطفي په حال کي وي او وجود یې چنداني محسوس نه وي خو په ځینو ټولنو کي دونه پراخه سي چي په یوه اجتماعي ستونزه بدله سي او ټولنه د نارغی سرحد ته ورسوي. خو که چیري دا ناروغي دونه پراخه سي چي پولیس له غلو او داړه مارانو، مشران له پولیسو، وزیران له مشرانو او پاچا له وزیرانو سره ملګری سي نو په هغه صورت کي نظام د سقوط او ړنګیدلو سرحد ته رسیږي او کله کله خو بشپړي ټولني سقوط ورسره کوي. د بشر په تاریخ کي په سل ګونو امپراطورۍ او نظامونه د اداري فساد له لاسه کمزوري سوي او له منځه تللي دي. افغانستان هم یوه وروسته پاته ټولنه ده. ډیرو فاسدو حکومتونو یو په بل پسي سقوط پکښي کړی او ډیر ځله د فاسدو حکومتونو د سقوط په نتیجه کي داخلي جنګونه پکښي پیل سوي او د سل هاوو زرو بیګناه انسانانوویني پکښی توی سوي دي.

اعلیحضرت امان الله خان د رشوت، غلا او خیانت سره سخته دښمني درلوده او رشوت خورو ته یې سختي سزاګاني ورکولې. خو له بده مرغه چي شاخوا یې داسي کسانو احاطه کړې وه چي د خپلو شخصي اغراضو په خاطر یې د هغه له پروګرامونو، قوانینو او فرمانونو سره بشپړ توافق ښودی. د هغه زړه یې په دغه توګه په لاس راوړی او د پاچهی په ټولو کلونو کي یې له خپلو خلکو څخه لیري ساتلی وو .د هغه بر شاوخوا باندي د دې غوړه مالو درباریانو شمیر ورځ په ورځ مخ پر زیاتیدلو وو او په پای کي پاچا له خپلو ریښتونو او هوښیارو دوستانو او له خپلو خلکو څخه په بشپړه توګه ګوښه کړ. مورخین د هغه د حکومت د سقوط یو لوی علت د هغه غوړه مال درباریان او پراخ اداري فساد بولي. دلته به بده نه وي چي د مورخ پروفیسر محمد علي، چي هر څه یې د سر په سترګو لیدلي دي، د کتاب یوه برخه را نقل کړو" ... د دغو اصلاحاتو، چي د پردې یا حجاب لیری کیدل هم پکښی شامل وه، یوه مستقیمه نتجه دا سوه چی فساد او رشوت خوري

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورسره زيات سول. د حکومت يو متوسط مامور، چي مياشتنی تنخوا يې ايله پنځوسو روپيو ته، چي تقريبا ديرش شيلينګه کيدل، رسيدله، مجبور وو چي خپل ځان، ميرمني او اولادونو ته اروپايی جامې واخلي. څرنګه چي د حلالي تنخوا څخه يې دا شيان برابرولای نه سوای نو بيا مجبور وو چي هغه په ناروا وسايلو ترلاسه کړي. په حکومتي مامورينو کی رشوت، اختلاس او غلا عام سول او د دې نويو اصلاحاتو له طرح کيدلو سره د خلکو کړاو زيات سو. د دې نوي زمان او عصر د پيل کيدلو دپاره عجيب او غريب امرونه صادريدل. عادي کسبګر، نانوايان، اشپزان، سکاره والا، اوبښ والا او خرکاران ټول مجبور وه چي اروپايی جامې واغوندي او چا چي سرغړونه کوله هغه ته سخته سزا ورکول کيدله. پوليسو ته امر سوی وو چي هغه کسان جريمه کړي چي اروپايی جامې يې نه وي اغوستي او له عمومي پارکونو او باغونو او ښار څخه يې پسي واخلي.

پوليسو به هر ځای ښځي او نارينه تعقيبول او جريمه کول به يې. يو ځل خو يوه سړي په يوه ورځ کي ديرش ځله جريمه ورکړې وه. ډير خلک له دغه امله د کابل څخه ووتل او ځينو خو بيخی وطن پريښود. د دې نويو اصلاحاتو په نتيجه کي ناوړه اداره پيل سوه او هغه د ښورښ د پيل کيدلو علت سو. په ټولو ملکي او پوځي څانګو کي فساد روان سو. اکثر مامورين بې تجربې او بې صلاحيته وه او خپلي چوکۍ يې په واسطو، رشوتونو او خپلويو لاسته راوړې وې. د لوړو مقاماتو زړونه يې په پيسو او سوغاتونو ترلاسه کړي وه او هغوی د خلکو پر شکايتونو باندي غوږونه کاڼه اچول او د بيت المال د پيسو پر چوريدلو باندي يې سترګي پټولې. حکومتي چوکۍ په پيسو اخيستل کيدلې او، پرته له دې چي د چا لياقت او اهليت دي په نظر کي ونيول سي، هر چا به چي ډيري پيسې تحويل کړې هغه به ښه چوکۍ ترلاسه کوله. چا به چي پيسې تحويل کړې او چوکۍ به يې واخيستله هغه نو اختيار درلود چي په هر ډول يې زړه غواړي خپلي پيسې له خلکو څخه بيرته ترلاسه کړي. هر ډول چوکۍ خرڅيدلې او هيڅوک د رشوت او سوغاتونو په اخيستلونه شرميدل او په دې کي د پاچا او حتی د ملکې تر ټولو عالي رتبه مامورين شامل وه. د دې ناوړه ادارې په نتيجه کي ټول خلک خپه سول او د حکومت په مقابل کي يې د ښورښ کولو په مساعد فرصت پسي کتل. د هغوی شکايتونو او عريضو ځکه نتيجه نه ورکوله چي ټولي لوړي چوکۍ هغو فاسدو او بې صلاحيتو مامورينو نيولي وې چي د پاچا پر شاوخوا را ګرځيدلي وه، يوازي غوړه مالي يې زده وه ، د پاچا زړه يې خوشاله ساتلی وو او د هغه د خيالي مفکورو ستايني يې کولې... هغه مامورين چي پاچا ته يې صادقانه او ريښتوني مشورې ورکو لې، سره له هغه چي د اوږده او شرافتمندانه خدمت سابقه به يې درلوده، استعفی کولو ته مجبور سول او په دې توګه د ناوړي ادارې لمن نوره هم پراخه سوه او ميدان بې ارزښتو او حريصو درباريانو ته خالي سو او نور نو قدرت د هغوی په لاس کي وو "محمد علي ص ۱۰ـ۷

مورخين د اعليحصرت امان الله خان يوه لويه اشتباه دا بولي چي د خپلي مور سرورسلطان پر خبرو او مشورو يې ډير غوږ نيوی. په داسي حال کي چي هغه تقريبا بيسواده او ساده ښځه وه او د هيواد ل سياست څخه بيخبره وه. د پاچا مور تر بل هر چا د خپلو نيژدې خپلوانو سر مينه درلوده او پاچا هم د هغې په سپارښتنه د حکومت ډيري لويی چوکۍ او د افغانستان ډير حساس ځايونه خپلو بارګزيو ماما خيلو ته وسپارل. کابل د والي محمود ياور او شاغاسي علي احمد به لاس کي وو. کندهار د وزير عبدالعزيز خان، محمد سرورخان نايب الحکومه او عبدالکريم نايب الحکومه او نيک محمد فرقه مشر په لاس کي وو، مزار شريف او هرات د محمد ابراهيم نايب الحکومه او عبدالرحمن فرقه مشر په لاس کي وو او دا ټول بارګزي او د پاچا د مور سراج الخواتين د کورنۍ غړي او خپلوان وه .جنبش مشروطيت ص ۱۶۳

عبدالرحمن لودين په کال ۱۳۰۴ هجري شمسي(۱۹۲۵) کي د امان الله خان د حکومت پر فاسدو مامورينو باندي د انتقادونو له امله له سختو مخالفتونو سره مخامخ سو او په هغه کال يې مرحوم عبدالحي حبيبي ته ويلي وه چي د دولت دستګاه يو مردار ډنډ دی او هرڅوک چي ور داخل سي لړل کيږي. ځکه مي ځان د فساد له هغه ميدان څخه را وايستی . جنبش مشروطيت ص ۱۳۴

اعليحضرت امان الله خان د خپلي پاچهی په لومړيو کلونو کي د رشوت خوړلو او اداري فساد سره سخت مخالفت ښود او هرات او کندهار ته يې د خپلو سفرونو په ترڅ کي ځيني عالي رتبه مامورينو ته سزاوي ورکړې. خو اداري فساد په ټولنه کي ډيری ژوري ريښې ځغلولي وې او د يوه يا څو تنو په برطرفه کيدلو او په سزا رسيدلو يې چنداني چاره نه سوه کيدلای. هغه د هرات امنيه قوماندان د خيانت په جرم محاکمه کړ، په دوولس کاله بند يې محکوم کړ، د خلکو په مخ کي يې جامې ورڅخه وايستلې او تقريبا سل زره روپۍ يې جريمه کړ. دغه راز يې شاه غاسي محمد سرورخان، چي د اعليحضرت د مور پلندر کيدی، بندي کړ. پولادا ص ۱۰۹

اعليحضرت امان الله خان، کندهار ته د خپل پنځه ديرش ورځني سفر په ترڅ کي، د هغه ولايت ټول اداري کارونه پخپله تفتيش کړل. لايقو او صادقو مامورينو ته يې انعامونه ورکړل او رشوت خورو او نا اهلو مامورينو ته يې سزاوي ورکړې. د کندهار د مرافعې قاضي يې په کارونو کي د غفلت، خيانت او له غلو او مفسدينو سره د ملګرتوب په ګناه له قضا څخه موقوف کړ، هغه دولتي محکه يې چي په غبن يې د ځان کړې وه ورڅخه واخيستله او له ځان سره يې کابل ته ورسره بوت .پخوانی قاضي ملا محمد عثمان خان يې به کارونو کي د غفلت له امله پنځه لس ورځي بندي کړ. د کدني قاضي يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

له کاره برطرف کړ. حاکمیت قانون ص ۱۵۳ نور يې نو ځینو د ټيټو رتبو مامورينو ته له یوې هفتې څخه نیولې تر دریو میاشتو پورې د بند سزا وټاکله .هغه کتاب ص ۱۵۸
په دې حساب نو د پروفیسر محمد علي دا خبره ډیره بیځایه نه ده چې وايي د امان الله خان د پاچهی په ټوله دوره کې چا ونه لیدل چې یو د لوړې رتبې خاوند څوک دې په سزا رسیدلی وي. په داسې حال کې چې دا حقیقت هر چاته څرګند وو چې ډیرو عالي رتبه مامورينو په پټه د بدنامو غلو او داړه مارانو سره لاس درلود او له هغوی سره په ونډه شریک وه .
محمد علي ص ۱۰
مورخ میرغلام محمد غبار، چې د پغمان په زر کسیزه لویه جرګه کې يې برخه درلوده، د اداري فساد څخه شکايت کوي او هغه د امان الله خان د سلطنت د نسکوريدلو يو لوی علت بولي. هغه وایي چې اکثرو وزيرانو او واليانو رشوتونه اخیستل. خلکو د شکایت کولو لپاره مرجع نه درلوده. د لسو کالو په جریان کې هیڅ وزیر، والي او حاکم محاکمه نه سو او بازخواست بیخي له منځه ولاړ. غبار وایي چې ما په لویه جرګه کې ږغ کړل چې تر څو پورې وزیران په قانوني توګه ملي شورا ته جواب ونه وايي او یوازې شاه ته مسول وي ملي شورا خپل مفهوم له لاسه ورکوي. او غلام محی الدين خان ارتي، چې د کابل انتخابي استازی وو، او د جنګي مهماتو د اخیستلو لپاره يې حکومت ته درې سوه زره روپۍ اعانه ورکړې وه، په زوره ږغ کړل چې اعليحضرته! تر څو پورې چې ستاسې په فساد مشهور وزیران محاکمه او غرغړه نه سي په هیواد کې هیڅ اصلاحات امکان نه لري. خو د جرګې د استازو دغه راز چیغو هیڅ ځای ونه نیوی .غبار ص ۸۱۳
مرحوم عبدالحی حبیبي وايي زه په کال ۱۹۲۷ کې په کندهار کې د عبدالرحمن لودين په کور کې ناست وم او هغه د تاج محمد بلوچ سره د خبرو په ترڅ کې شکایت کاوه چې پاچا له خلکو څخه ګوښه سوی او يو ديکتاتور ورڅخه جوړ سوی دی .هغه وویل چې ما له دې رژيم سره، چې د یوې ډلې مغرضو او ناپوهو خلکو له لاسه به فنا کيږي، د حزبي ژمنو له امله همکاري وکړه. او خپلې خبرې مې د پاچا او درباريانو تر غوږونو ورسولې. څرنګه چې چا مې پر خبرو غوږ ونه نیوی نو کابل مې هم پريښود او اوس د کنهار په یوه کوڅه کې په خپل پلرني کور کې ناست یم. مګر تاسې چې د شاه او درباريانو سره اړيکې لری زما له خوا ورته ووایاست
ګر این مکتب اس و این ملا کار طفلان خراب می بینم
ډیر ژر به داسې ورځ راسي چې نه به زه یم، نه به ته يې او نه به فخر رازي .جنبش مشروطیت ص ص ۱۶۸-۱۶۷
مورخ میرمحمد صدیق فرهنګ د اعليحضرت امان الله خان په باره کې لیکي چې هغه په لومړي سر کې ډیر ساده ژوند درلود، ډیر زیات کار يې کاوه او د عیش او نوش څخه بیزاره وو، ځکه يې نو په خارج او داخل کې محبوبيت درلود.
فرهنګ لیکي چې هغه د پاچهی په وروستیو کلونو کې ډیر زیات تغير وکړ. د ساټ تيري او فيشن سره يې سخته علاقه پیدا کړه او خپل همکاران يې هم دغه راز ژوند ته تشویقول. د هغوی لپاره په عادي تنخوا د عیش او نوش ژوند کول غیر ممکن وو .کرار کرار يې رشوت خوړلو او فساد ته لاس واچاوه. ګواکي شاه پخپله په غیر مستقیمه توګه خپل همکاران فساد ته تشویق کړل. شاوخوا ته يې غوړه مال او نالایق خلک راغونډ سول او د هغو غوړه مالیو د ده د تشخیص پر قوه باندې بده اغیزه وکړه. لاره ورڅخه ورکه سوه او د اصلاحاتو په پروګرام کې يې له اصلي موضوعاتو څخه فرعي موضوعاتو توجه واوښتله .فرهنګ ص ۵۵۲ فرهنګ د اصلاحاتو د ناکامیدلو او اغتشاش د پیل کیدلو يو علت د پاچا په مزاج او طبیعت کې دغه منفي تغير بولي.

اغتشاش

په افغانستان کې په کال ۱۹۲۸ کې یو لوی او عمومي بنوربس پیل سو چې د هغه په نتیجه کې د اعليحضرت امان الله خان سلطنت سقوط وکړ. د دې بنوربس زیاتره پړه پخپله د اعليحضرت امان الله خان پر غاړه اچوله کیږي. هغه د خوست د بنوربس ۵۳ تنه مشران او مهم کسان اعدام کړل او په سل هاوو تنه يې تبعید او یا د بنیدخانو شومه کړل او کله چې عبدالهادي داوي ورته ویلي وه چې بهتره به دا وای چې دا کسان یو ځل محاکمه سوي او بیا په سزا رسیدلي وای ده په خندا جواب ورکړی وو چې زه خو د امیر عبدالرحمن خان لسمی هم یم. عطايي ص ۱۹۵
کله چې هغه ځان د عبدالرحمن خان لمسی باله نو په کار وه چې تر پایه یا ډیره وخته يې د خپل نیکه له تاکتیکونو څخه کار اخیستی وای او چې هر ډول پالیسي يې غوره کولای پر هغې باندې یا تر پایه یا تر ډیره وخته دریدلی وای. خو ده له یوې خوا د خوست د بنوربس مشران او ملایان تبعید کړل او بلې خواته يې د بنوربس څخه وروسته د پغمان په دوهمه لویه جرګه کې د خپلو اصلاحاتو ډیرې زیاتې مادې بیرته تعدیل کړې. ده بنايي غوښتل چې ګوندې په دې توګه به ملایان او یا د منګلو او زازيو خلک خوشاله کړي. مګر هغوی يې خوشاله نه بلکه ډیر بیځایه زړه ور کړل. ګواکې د څو زرو ملکي کسانو، یاغیانو، عسکرو او ځوانانو وينې هسې بیځایه توی سوې او د حکومت دوه کلن عایدات اوبو یوړل. اعليحضرت امان الله خان د دې پرځای، چې په راتلونکي کې د دغه راز نورو بد مرغو پيښو د مخنیوي لپاره د خزانې بیرته ډکولو، د پوځ تقویه کولو او د ادارې بهترولو ته متوجه سي. خزانه يې په بیځایه لګښتونو نوره هم تشه کړه، د پوځ تقویه کولو ته يې تقریبا هیڅ توجه ونه کړه او د ښو او لایقو سلاکارانو په لیرې کولو او بې کفایته او نا اهلو کسانو په مقررولو سره يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

اداره، په لوی لاس، د فساد پر لور روانه کړه.
محمود طرزي، د خوست له بنوربش څخه لږ وروسته، په کال ۱۹۲۵ کې وویل چې د امان الله خان سیاسی قوت ډیر سخت کمزوری کیږي. محمود طرزي دا احساس کړی وه چې د امان الله خان د عصري کولو د پروګرام لپاره لازم سیاسي اساس نسته. ده وویل چې امان الله یوه ښایسته ماڼی جوړه کړه خو اساس نه لري. که یوه خښته ورڅخه لیري سي ټوله ماڼی نړیږي .پولادا ص ۱۵۴
سپه سالار محمد نادرخان چې، د خوست د بنوربش په څپلو کې د برخي نه اخیستلو له امله یې، د دفاع د وزیر په حیث خپله وظیفه له لاسه ورکړې وه د انګلستان د سفیر فرانسیس همفریس کورته ورغی او هغه ته یې وویل چې د امان الله خان اصلاحات به ځکه ناکام سي چې هغه د خلکو د عنعناتو او کلتور سره مخالف دي .ټول خلک فکر کوي چې حکومتي اصلاحات د اسلام مخالف دي او ملایان ځکه له دغو اصلاحاتو سره سخته دښمني کوي. ستیوارټ ص ص ـ ۲۵۴-۲۵۳
سپه سالار محمد نادرخان د انګریزانو د سفیر د خوشالولو لپاره هغه ته وویل چې، د برتانیې د امپراطورئ د دوستی او ملګرتیا پرته، زما په هیواد کې هیڅ ډول پرمختګ ممکن نه دی. هغه کتاب ص ۲۵۵
اعلیحضرت امان الله خان په داسي وخت کې د غلام نبي خان چرخي او سورجرنیل محمدعمرخان په څیر غښتلو او جانبازو جنرالانو، سپه سالار محمد نادرخان او محمود طرزي په څیر هوښیارو سلاکارانو او مشرانو او عبدالرحمن لودین او عبدالهادي داوي په څیر پاک نفسو او مبارزو مامورینو او دوستانو څخه مخ واړاوه، او په دې توګه یې د خپل لړزان حکومت ستني نوري هم ولړزولې.
داسي ښکاري چې په افغانستان کې د ژور تحول او پراخو اصلاحاتو، له ستونزو او پیچومو، ډک کار ته اعلیحضرت امان الله خان یوازې پاته وو. هغه چې د کار خلک وه هغه یې له صحنې وایستل او هغه چې په صحنه کی پاته وه یا نا مرده او خودغرض ملګري او یا پخپلو کې په جګړو لګیا اشخاص وه، چې شخصي اختلافاتو ته یې د هیواد تر ګټو زیات اهمیت ورکاوه. سردار عبدالقدوس خان لومړی سړی وو چې د حضرتانو د کورنی په لمسون او سلا یې د کندهار له دیني علماوو او قاضیانو څخه د مشروطیت د نظام پر ضد فتوا ترلاسه کړه او په دربار کې یې د چټکو اصلاحاتو د طرفدارانو او محافظه کارانو ترمنځ درز واچاوه. سردار شیراحمد خان، چې خارجه وزیر کفیل، وروسته د ملي شورا ریس او په پای کې د امان الله خان له خوا د صدراعظم په حیث پیشنهاد سو مګر درباریانو یې د مقرریدلو سره سخت مخالفت وکړ، د سردار عنایت الله خان سره ډیر سخت مخالف وو او په مقابل کی والی علي احمد خان له سردار شیر احمد سره دونه مخالف وو چې ویل هغه باید ویشل سي او ډیر ژر وویشتل سي .ستیوارټ ص ۳۰۲ پخپله سردار شیراحمد خان هم د شینوارو د بنوربش په څپلو کی منفی رول ولوباوه، هم یې د سقاو له زوی سره همکاري وکړه او وروسته د هغه سلاکار وو او کله چې محمد نادرخان قدرت ته ورسیدی د هغه سلاکار او بیا په تهران کې سفیر وو. ګواکي عمر یې ټول په دسیسو کې تیر کړی وو. سپه سالار محمد نادرخان او د هغه وروڼه د محمود طرزي، غلام نبي خان چرخي ، محمد ولي خان او محمود سامي سره دونه مخالف وه چې اروپا ته یې د اعلیحضرت امان الله خان سره د کتلو په وخت کې افغانستان ته د ستنیدلو لپاره د دغو کسانو د برطرفه کولو غوښتنه وکړه .هغه کتاب ص ۳۲۹ په مقابل کې په دربار او کابینه کې ټول هغه غوړه مالان او فاسد مامورین، چې یوازي د خپلو جیبونو د ډکولو غم ورسره وو، د محمود طرزي په شمول، د ټولو باتجربه او کاري اشخاصو سره مخالفت کاوه او پاچا یې هر ګړی هغوی ته بدبین کاوه. د شینوارو د بنوربش د څپلو په عملیاتو کې د شیراحمد خان او والي علی احمد خان دسیسو او خیانتونو د اماني نهضت شیرازه ولړزوله. والي علي احمد هغه ملا ته چې د خوست په بنوربش کې یې ډیر لوی لاس درلود تر نیول کیدلو مخکي اطلاع ورکړه او هغه په تیښته بریالی سو. همدغه ملا وروسته د شیراغا مجددي سره په دیره اسمعیل خان کې یو ځای سو او د اماني نهضت پر ضد پروپاګنډه کې یې برخه ورسره واخیستله .هغه کتاب ص ۳۳۱ محمد ولي خان، چې اعلیحضرت امان الله خان ډیر زیات باور وربا ندي درلود، سفیر، خارجه وزیر، د دفاع وزیر او اروپا ته د خپل سفر په وخت کې یې نایب السلطنته مقرر کړی وو، د سقاو د زوی د بنوربش په وخت کې له هغه سره همکاري وکړه. د سقاو زوی په یوه عام مجلس کې د هغه له همکاریو څخه مننه وکړه او هغه توپک یې مجلس ته وښود چې محمد ولي خان د بنوربش په وخت کي ورکړی وو. هغه کتاب ص ۵۲۹ جنرال محمود سامي چې اعلیحضرت امان الله خان ډیر نازولی وو او تر ډیرو زیاتو کسان یې باور په درلود، کله چې د سقاو زوی قدرت ته ورسیدی، سمدستي یې د هغه د قواوو د روزني او رهنمایي وظیفه پر غاړه واخیستله. خپل ټول پوځي مهارت یې د سقاو د زوی د رژیم په اختیار کې ورکړ او په ټول اخلاص یې خدمت ورته کاوه .
ستیوارټ ص ۵۵۱ اعلیحضرت امان الله خان د شینوارو د بنوربش د کرارولو لپاره غلام صدیق خان چرخي او والي علی احمد ولیږل. علي احمد ویل چې غلام صدیق چرخي، له خپل پاچا سره ناځواني وکړه او یاغیان یې نور هم ولمسول. کله چې دواړه له هغه ماموریت څخه ناکام را ستون سول نو د شینوارو او نورو قبایلو د بنوربشیانو شرایط یې امان الله خان ته راوړل او په هغو کې د پاچا د تقریبا ټولو اصلاحاتو د لغو کولو د غوښتني ترڅنګ دا غوښتنه هم شامله وه چې پاچا به خپله ملکه ثریا طلاقوي، د محمود طرزي ټوله کورنی به له وطنه باسي او د برتانیې له سفارت څخه پرته به ټول خارجي

(c) ketabton.com: The Digital Library

سفارتونه بندوي .پولادا ص ص ۱۷۰-۱۷۱ د محمود طرزي، ثريا او د برتانيې د سفارت په برخه کي د شينوارو له ځرګندونو او غوښتنو څخه ښکاري چي بايد په هغوی کي والي علی احمد لاس درلودلی وي. ځکه چي هغه هم د محمود طرزي له کورنۍ سره مخالف وو او هم يې په کابل کي د برتانيې شارژدافير ته دونه چاپلوسي کړې وه چي هغه په خپلو ياداشتونو کي دسيسه کار بللی وو.

والي علی احمد د کال ۱۹۲۷ د مې د مياشتي پر څوارلسمه د برتانيې شارژدافير باسيل ګولډ ته ويلي وه چي د افغانستان د لويو ولاياتو خلک او د پوځ ډيره زياته برخه د امان الله خان له اصلاحاتو څخه ناراض دي. له ده سره د قبايلو خلک جوړ دي. دوی د امان الله خان په مقابل کي د يوې کودتا ترتيب نيولی دی .پلان ډير پر مخ تللی دی خو بشپړ لا نه دی. له ده سره دا انديښنه ده چي د کودتا په صورت کي به روسيه مداخله وکړي. که د کودتا په وخت کي برتانيه دونه مرسته وکړي چي روسيې ته د مداخلې اجازه ورنه کړي نو دی ضمانت کوي چي په کودتا کي به هيڅ ويني تويی نه سي. ګولډ به خپلو ياداشتونو کي ليکلي دي چي هيڅ وخت يې داسي دسيسه کار نه وو ليدلی چي دونه سپيني خبري يې کړي وي. دی وايي علي احمد ته يې وويل چي خپل پاچا ته وفادار پاته سي. په کابل کي د برتانيې سفير همفريس، چي دا وخت په لندن کي وو، او له دغه مجلس څخه خبر سو نو وې ويل چي علي احمد خان ده ته هم دغه راز خبري کړي دي خو د هغه خبري هيڅ اهميت نه لري او هغه يو لاپک دی. ستيوارټ ص ص ۳۱۵-۳۱۴

سپه سالار محمد نادرخان، چي بايد له امان الله خان سره يې د هيواد په ابادولو کي د زړه له کومي مرسته کړې وای، له بده مرغه، خپله زياتره توجه خپلو شخصي ګټو او په دربار کي له مخالفينو سره دښمنيو ته اړولې وه. تر ټولو بده لا دا وه چي د خپل هيواد د ستونزو او د اعليحضرت امان الله خان د اشتباهاتو په باره کي يې هر وخت په کابل کي د برتانيې له سفير فرانسيس همفريس سره د زړه خواله کوله. هغه د خوست د ښورښ په وخت کي همفريس ته ويلي وه چي د افغانستان استقلال او نيکمرغي د برتانيې له مرستو او دوستۍ پرته امکان نه لري. هغه کتاب ص ۲۵۳ نادرخان له دې ملاقات څخه څه کم دوه کاله وروسته په روسيه کي د برتانيې له سفير سر ريچارډ هوګسن سره وکتل او هغه ته يې وويل چي په کابل کي د ده وجود لازم دی او دی به خپل کوښښ وکړي چي له برتانيې سره ښه تفاهم ترلاسه کړي. ځکه چي د ده د هيواد استقلال يوازي د برتانيې سره د تفاهم له لاري تر لاسه کيدلای سي. تر ټولو بدمرغه او شرمونکې خبره خو لا دا ده چي نادرخان په هغه مجلس کي د برتانيې سفير ته پيشنهاد کړی وو چي د کونړ سيند بايد د افغانستان او برتانوي هند ترمنځ د پولي په حيث ومنل سي. يعني افغانستان برتانوي هند ته په زرهاوو کيلوميتره مربع نوره مځکه هم پريږدي .هغه کتاب ص ۳۰۵

تقريبا په همدغه شپو ورځو کي د نادرخان ورور محمد هاشم خان په ماسکو کي د برتانيې سفير هوګسن ته ويلي وه چي په افغانستان کي په ډيره نيژدې راتلونکي کي انقلاب کيږي. امير نه تصميم نيولای سي او نه ټاکلې پاليسي لري؛ د روسيې تر نفوذ لاندي دی او د خپل هيواد سره د خيانت کولو لاره يې انتخاب کړې ده .هغه کتاب ص ۳۰۷

په داسي حال کي چي په افغانستان کي عالي رتبه مقاماتو، جنرالانو، سفيرانو او وزيرانو، چي د اعليحضرت امان الله خان د دولت د ستنو حيثيت يې درلود، د خپلو شخصي ګټو لپاره د انګريزانو سره تماسونه ټينګ کړي وه، او لا موږ خبر نه يو چي انګريزانو به په ټيټ رتبه مامورينو او ملايانو کي څومره نفوذ کړی وو، د حکومت ځينو مامورينو او ملايانو د شوروي اتحاد د استخباراتو له ادارې(ګې، پې،او) سره تماسونه ټينګ کړي او نغدي پيسې يې ورڅخه اخيستلې .شوروي اتحاد په کال ۱۹۲۵ کي په افغانستان کي يوه پراخه جاسوسي شبکه جوړه کړه. په دې شبکه کي، پر عادي کسانو او مامورينو برسيره، د کابل مستوفي او د پوليسو ريس هم شامل وه. د پوليسو ريس د مياشتي شپږ سوه روپۍ تر لاسه کولې او ټول هغه کسان يې بنديانول چي د ګې پې او مامور د انګريزانو د طرفدارانو يا جاسوسانو به نوم ورپيژندل. په دې توګه ډير کسان په بنديخانو کي واچول سول. خاطرات آقابکوف ص ۸۱-۸۲

په افغانستان کي د شوروي اتحاد د استخباراتو د ادارې ګې پې او استازي اقابکوف، چي په کال ۱۹۳۰ کي فرانسې ته وتښتيدی او هلته يې خپل خاطرات چاپ کړل، په کال ۱۹۲۵ کي د شوروي د سفير په امر له شيخ الاسلام، چي نوم يې نه يادوي، تماس ټينګ کړ. البته شيخ دونه زوړ او کمزوری وو چي زامنو تر اوږو نيولی مجلس ته راوستلی وو. شيخ له آقابکوف سره ژمنه وکړه چي ازاد قبايل به ولمسوي او هلته به يو پارتيزاني جنګ پيل کړي او خپلو دوستانو ته به ووايي چي د انګليسانو د اورګاډو پټلۍ، پلونه، ودانۍ او نور تاسيسات تخريب کړي. خو د دې عملياتو لپاره سل زره روبلونو، پنځه زره توپکونو او پنځه سوه زره مرميو ته اړتيا لري. په ماسکو کي د ګې پې او مرکز د شيخ غوښتني ومنلې خو د وسلو له ليږلو څخه يې، د ډيپلوماټيکو جنجالونو د پورته کيدلو له ويري معذرت وغوښت.

هغه کتاب ص ۸۳-۸۵

څرنګه چي شيخ الاسلام ډير کمزوری وو او د روژې د نيولو له امله وفات سو نو آقابکف د هغه له زامنو سره مذاکراتو ته دوام ورکړ. هغوی ته يې وظيفه ورکړه چي د جلال اباد او غزني تر منځ سيمه دي څاري او د حکومت د يوه مامور، هندي اصله، مولوی منصور تر نظارت لاندي دي کار کوي. هغه کتاب ص ۸۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شیخ بل زوی، چي په کابل کي یي ژوند کاوه، اقابکف ته پیشنهاد وکړ چي د دوو زرو روپیو په بدل کي به د افغانستان د خارجه وزارت شیفر شوروي اتحاد ته تسلیم کړي. خو ماسکو خپل مامور ته ویلي وه چي هغوی کلونه مخکي د افغانستان د خارجه وزارت شیفر تر لاسه کړی دی .هغه کتاب ص ۸۶
موږ ته معلومات نسته چي شوروي اتحاد به، کلونه مخکي، د خارجه وزارت شیفر د چا په وسیله تر لاسه کړی وي. خو داسي ښکاري چي د هغوی د جاسوسي شبکه له آقابکف څخه ډېر مخکي په کابل او ښایی نورو سیمو کي فعاله وه. دغه راز څرنگه چي د انگلیسانو او نورو لویدیځو قوتونو جاسوسان له خپلو ادارو څخه نه دي تښتیدلي او خپل خاطرات یې نه دي چاپ ته نه دي سپارلي نو موږ نه پو هیږو چي هغوی به په کابل او د افغاانستان په نورو سیمو کي له چا سره پټ تماسونه درلودل. خو د آقابکف له خبرو څخه څرگندیږي چي په کابل او نورو سیمو کي د انگلیسانو شبکه له ده نه مخکي فعاله وه ځکه خو دی د پولیسو ریس ته، وخت په وخت، د هغو کسانو نومونه ورکوي چي د انگلیسانو د حکومت لپاره کار کوي.
د هیواد بانفوذو کسانو او د اعلیحضرت امان الله خان نیژدې همکارانو، چي هغه د ځینو په دوستی زړه تړلی وو، د هغه د اصلاحاتو د پروگرامونو د ناکامولو او د هغه د پرزولو لپاره په داخل او خارج کي دسیسې کولې. امان الله خان او د هغه اصلاحاتو ته وفادار او کاري خلک د دربار د دسیسو قرباني سوي او له صحنې لیري سوي وه. حضرتانو او ملایانو، د اصلاحاتو د اعلانیدلو له لومړی ورځې، له هغه سره خپله دښمني اعلان کړې او په هر جومات او تولنه کی یې، په پټه او ښکاره، د هغه پر ضد تبلیغات کول او په هره گوښه کي یې بیسواده وگړي او قبایل ورته پارول. په دربار او د حکومت په مهمو ادارو کي غوړه مالانو او فاسدو رشوت خورو مامورینو ځای نیولی وو، چي هره شیبه یې هغه ته د خیریت رپوټ ورکاوه. امان الله خان خپلو ملگرو ته له خپلو عینکو څخه کتل او په هر چا کي یې د وطن پالني جذبه لټوله. له بده مرغه چي هغه جذبه له هر چا سره نه وه او دی ټولو ستونزو ته یوازې پاته وو او یا یې ځان په لوی لاس یوازې کړی وو.
په دغو شرایطو کي بهر ته د امان الله خان څه باندي شپږ میاشتني سفر ښایی د هغه د قدرت د کلونو په سترو اشتباهاتو کی وشمیرل سي. د هغه ټولو داخلي دښمنانو، په تیره بیا د حضرتانو کورنۍ، د هغه د پرزولو لپاره په ټولو پښتني سیمو کي تبلیغات پیل کړي وه او نادرخان او هاشم خان د هغه د سلطنت او قدرت د پای ته رسیدلو او په وطن کي د انقلاب د جوړیدلو پیش بینی کړي وي. بهر ته د امان الله خان د سفر په باب بشپړ تفصیل د دې مضمون له حوصلې څخه وتلی کار دی. خو دونه ویلای سو چي دا سفر هم افغانستان ته په مالي لحاظ گران پریووت او هم یې د امان الله خان د دښمنانو تبلیغاتو او پروپاگندونو ته ښه مواد برابر کړل. له هند څخه نیولې تر مصر، ایټالیې، برتانیې، جرمني، فرانسې، شوروي اتحاد، ترکیې او ایران پوري په ټولو هیوادونو کي د افغانستان د ټولواک ډېر تود هرکلی وسو او امان الله خان خپل هیواد په نړۍ وپیژاند .امان الله خان اروپایی هیوادونه په خپلو سترگو ولیدل او په زړه کي یې په خپل هیواد کي د اصلاحاتو راوستلو اوربل سو. په جرمني، فرانسې، برتانیې او شوروي اتحاد کي یې د مرستو وعدې تر لاسه کړي او له ځان سره یې ژمنه وکړه چي هیواد ته له ستنیدلو سره به د اصلاحاتو امن پراخوي او اقداماتو ته به زور ورکوي.
خو ده ایله د اروپا سفر نیمایی ته رسولی وو چي د هغه د ښایستي ملکې د لوڅ مخ او لوڅو مړوندونو عکسونه تر قبایلي سیمو پوري ورسیدل. حتی ویل کیږي چي په ځینو ځایونو کي د هغه د اصلاحاتو دښمنانو د ملکې د سر برخه د لوڅو ښځو په عکسونو پوري نښلولې او چاپ کړې وه او د پروپاگنډ لپاره یې کار ورڅخه اخیست.
امان الله خان لا په برتانیه کی وو چي په قبایلي سیمو کي یې د ستونزو په باره کي خپاره سوي رپوټونو ولوستل. هر چا فکر کاوه چي هغه به خپل د اروپا سفر لنډ کړي او هیواد ته به ستون سي مگر هغه په پوره زړه خپل سفر ته دوام ورکړ او د شوروي اتحاد، ترکیې او ایران له لاري وطن ته ستون سو. د برتانیې د واکمنانو د خوښې په خلاف یې شوروي اتحاد ته سفر وکړ. د هغه هیواد له ډیرو مشرانو سره یې وکتل، گواکي دا یې وښودله چي افغانستان یو مستقل هیواد دی او چي د پاچا یې هر ځای ته زړه وغواړي تللای سي. هغه په ترکیه کي د مصطفی کمال اتا ترک سره وکتل، او دا چي وطن ته د بیرته ستنیدلو سره سم یې خپلو اصلاحاتو ته زور ورکړ نو، ډېر احتمال لري چي په هغه هیواد کي به د راغلو اصلاحاتو ډیره ژوره اغیزه وربادي سوې وي. اعلیحضرت امان الله خان د کال ۱۹۲۸ د جون پر اوه ویشتمه کندهار ته ورسیدی او کندهار ته د رسیدلو سره سم احساساتي وینا څخه یې ښکاري چي په هیواد کي د ژورو تغیراتو راوستلو لپاره یې ډېر څه په زړه کي درلودل.
"زه اروپا ته د سات تیري او ماشینونو د لیدلو لپاره نه وم تللی. بلکه غوښتل مي چي د ریښتوني ترقی لاري وپلټم. حتي په هغو میلمستیاوو او میلو کي چي زما په افتخار به کیدلې ما د لویدیځو هیوادونو له لویو مشرانو سره د ترقی د لارو چارو په باره کي خبرې کولې. ما چي څه زده کړي دي هغه به ډېر ژر ستاسی مخې ته کښیږدم. دا نو د ملت په قضاوت اړه لري چي زما هدف څه وو .زما هدف د هیواد د ژوند بهتر کول وه او که د امان الله او ملکې ثریا شخصي غوښتني او گټې وې. که له دغه سفر څخه زما هدف شخصي وو نو ملت حق لري چي زما پیشنهادونه رد کړي. مگر څرنگه چي خبره دا سي نه ده نو زما له کندهار څخه هیله دا ده چي تر هر چا دمخه زما پیشنهادونه عملي کړي. کندهار زما د پاچهی تر ټولو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځايونو ماته ګران دی. یو پلار له هغه زوی سره ډیره مینه لري چي د هغه خبره تر نورو ډيره مني".
امان الله خان وروسته په خپل هيواد کي د ټلګراف څخه شکايت وکړ او هغه يي د لويديځي نړۍ په مقايسه د نشت په حساب وباله.
"اوس نو خپلو سړکونو ته وګوری. ستاسي سړکونه څونه خراب دي. دا ولي؟ علت يي دادی چي زموږ خلک نازک او نازولي دي. کله وايی ډيره سخته ګرمي ده، کله وايی ډير ساړه دي، کله وايی باران دي او کله نوري پلمي کوي.
تاسي د اروپا تر ښځو ډير نازک ياست؟ هغوی په کارخانو او فابريکو کي سره اور ته ولاړي وي نه له ګرمی، نه له يخنۍ او نه له سخت کار څخه شکايت کوي.دا د شرم خبره نه ده چي د اروپا ښځي د افغانستان تر نارينه وو ډير کار وکړي؟ ما په خپلو سترګو وليدل چي د اروپا ښځي له نارينه وو سره اوږه پر اوږه کار کوي او په تجارتي، اجتماعي، سياسی کارونو او دفترونو، کارخانو او سياسی کړيو کي به هغوی وګوری چي له ميړونو سره مساوي کارونه کوي .خو د افغانستان ښځي يوازي په دې پوهيږي چي څرنګه په کورونو کی بيکاره کښيني او بل هيڅ نه کوي. ولي به دغه راز يو هيواد وروسته پاته نه وي. په داسي حال کي چي نور هيوادونو چي ښځي يي له نارينه وو سره اوږه پراوږه کار کوي سمسور دي.
افغانستان د روسيي او اينګليډ په شان دوو لويو قدرتونو په منځ کي پروت دی او يو هم نه غواړي چي دا هيواد پرمختګ وکړي. او دا خبره ډيره طبيعي ده. خکه چي تاسي به هم له خپل ګاونډي هيواد سره دونه مرسته ونه کړی چي هغه تر تاسي قوي سي. ولي به روسيه او يا اينګليډ ستاسي سره مرسته کوي او تاسي ولي بايد دا انتظار ولری؟ تاسي ښايی ووایاست چي تاسي بيسي نه لری. مګر نه روسيه او نه اينګليډ تاسي ته پيسي درکوي.
نو تاسي به څه کوی؟ کوښښ وکړی چي پيسي پخپله پيدا کړی. تاسي په دې هيواد کي هر ډول کانونه لری. کار وکړی او له هغو څخه ګټه واخلی. شرکتونه جوړ کړی او کارخاني او فابريکي جوړي کړی. يو څه له بازو او يو څه له همت څخه کار واخلی. تر څو چي تاسي پخپله له خپلو ځانونو سره مرسته ونه کړی له نورو سره سيالي نه سي کولای او خپلي ګټی نه سي ساتلای. نو فعال او زړه ور سی.
تاسي که بيکاره کښينی خپل هدف ته نه سی رسيدلای. امان الله ستاسي لپاره ټول کارونه نه سي کولای. هغه تاسي ته مشوره درکوي. پر تاسي پوښتنه کوي او تاسي ټيله کوي، مګر تردې اضافه هغه نور هيڅ نه سي کولای. که تاسي له درنو خوبونو څخه ويښ نه سی نو په دې باور ولری چي امان الله به د پرمخ تللي او سمسور افغانستان ارمانونه ګورته ورسره يوسي" ستيوارټ ص ص ۳۷۰-۳۶۹
له سفر څخه تر ستنيدلو وروسته اصلاحات او سقوط
اعليحضرت امان الله خان بهر ته د خپل اوږده، څه باندي شپږ مياشتني، سفر په ترڅ کي د هيوادونو له مشرانو، جمهورريسانو او پاچاهانو سره وکتل او په هر هيواد کي يي دونه تود او شانداره هرکلی وسو چي ښايی د ده او ورسره ملګرو تر انتظار به يي هم لوړ وو. اروپا ته د هغه د دې اوږده سفر په جريان کي ورځپانو، وخت به وخت او هره ورځ، د هغه د سفر د جريان په باب مضامين او عکسونه خپرول. د پايتختونو په لارو کوڅو کي کله کله په زرهاوو ښځو او نارينه وو د هغه هرکلی کاوه . طبيعي خبره ده چي دې هرکليو به د هغه پر روحياتو اغيزه کړې وي. هغه به يي مغرور او خوخواه کړی وي او داسي فکر به يي کړی وي چي د يوه ستر او ترقي غوښتونکي پاچا په حيث په خپل هيواد کی د هرډول تغير را واستلو توان ورسره دی. د اروپايی هيوادونو پر مخ تللي کلتور او صنعت د هغه په زړه کي د افغانستان د پر مخ بيولو تنده نوره هم زياته کړه او ښايی د همدغه اوږده مسافرت په جريان کي يي په خپل هيواد کي د ژورو، چټکو او آني تغيراتو راوستلو فيصله کړې وي.
اعليحضرت امان الله خان خلکو ته، په هرات او فراه کي هم، د اصلاحاتو او ښځو د حقوقو او اجتماعي دريځ په باب ويناوي کړي وې او چي کله کابل ته ورسيدی نو هم يي د کندهار وينا ته ورته خبري وکړې. د اګسټ پر نهه ويشتمه يي زر کسيزه لويه جرګه را وبلله، څو د ملت سره د خپلو راتلونکو پروګرامونو په باب د زړه خواله وکړي او هغوی ته وښيي چي د اروپا له سفر څخه يي څه تر لاسه کړي دي. د ډيلي ميل خبريال رانلډ وايلډ، چي د دغي لويی جرګي په وخت کي حاضر وو، د افغانستان د ليري پرتو سيمو او کليو څخه راغليو وکيلانو باندي د اروپايی لباس او خولیو د تحميليدلو او د هغوی د وارخطايی او خندونکي حالت په باب پرله پسي رپوټونه خپاره کړل. د جرګي په جريان کي سفير فرانسيس همفريس ورته ويلي وه چي هغه بايد ډير ژر د کابل څخه ووزي. په کابل کي ښايی ډير ژر حالات خراب سي او که ده ته څه ورپيښه سي نو سفارت يي مسوليت پر غاړه نه سي اخيستلای .وايلډ ص ۱۸۴
اعليحضرت امان الله خان د پغمان په دريمه لويه جرګه کي، چي ۱۰۰۱ تنو استازو برخه پکښی درلوده، د صنعت او تعليم او تربيي پر موضوعاتو برسيره يو ځل بيا د ښځو د ازادۍ مسلي ته ډير زيات زور ورکړ. د جرګي په جريان کي يي د خپلي ميرمني ثريا او خپلي کشرۍ خور نورالسراج مخونه لوڅ کړل او په دې توګه يي وښودل چي د ښځو د لوڅ مخی په مسله کي پر خپله فيصله ټينګ ولاړ دی. هغه ښځو ته په يوې وينا کي وويل چي ستاسي ميړونه تاسي په بنديخانو کي ساتي او تاسي په ژوندوني ښخوي. زه وايم د حجاب په برخه کي د خپلو ميړونو پر خبرو غوږ مه نيسی. او که چيري

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستاسي ميرونه تاسي په زور د حجاب اغوستلو ته مجبوري او يا مو د سات تيري او تفريح ځايونو ته نه پريږدي خپل ميرونه وولی او حتی دی حاضر دی چي ښځو ته وسلې ورکړي. ستيوارټ ص ۳۷۷(البته د اعليحضرت امان الله خان دا خبره يوازي د برهان الدين کشککي، چي نادرخان ته د خوش خدمتئ او غوړه مالئ له امله، له امان الله خان سره دښمني ښيی، د نادر افغان په نوم په کتاب کي راغلې ده. ص ۳۲۳او ستيوارټ هم ښايي بل مأخذ ونه لري(

د سپتامبر پر پنځمه د لويی جرګې غونډې پای ته ورسيدلې. د جرګې غړو د امان الله خان پيشنهادونه منظور کړل او د هغه تقريبا ټول پلانونه يې ورسره ومنل خو د جرګې اکثريت غړو د هغه دا پيشنهاد چي ويل يې د ښځي دپاره دي د واده کولو سن اته لس او د نارينه دپاره دي دوه ويشت وټاکل سي په کلکه رد کړ. دغه راز يې د نجونو لپاره په داخل او خارج کي عصري غربي تعليم او تربيه رد کړه .ګريګوريان ص ۲۶۰ ګل اغا مجددي پوهيدی چي د جرګې غړي تقريبا ټول خوابدي او د امير د نويو اصلاحاتو ، په تيره بيا د ښځو د لوڅ مخيو، تعليم او تربيې او حقوقو سره مخالف دي. دی پوهيدی چي هغوی ټول به خپلو کليو او باندو ته داسي پيغامونه ورسره يوسي چي په ټولو سيمو کي به امان الله خان ته د مخالفت او بغاوت اورونه بل کړي. پخپله ګل آغا او معصوم مجددي د قاضي محمد عثمان او اوو تنو لويو ملايانو سره په پټه د خوست پر خوا روان سو. د څلورو سووو ملايانو له خوا لاسليک سوې فتوا يې ورسره واخيستله چي امير امان الله خان يې کافر بللی وو. که څه هم چي هغوی په خوست کي ونيول سول او امان الله خان له ګل اغا او معصوم مجددي پرته نور ټول نيول سوي کسان اعدام کړل، خو نورالمشايخ ګل آغا مجددي يې بيرته د شمس المشايخ شير اغا مجددي په غوښتنه خوشي کړ .پولادا ص ۱۷۰ ګل آغا د امان الله خان د غوښتني سره سم د افغانستان څخه ووت او په ديره اسمعيل خان کي يې ځای ونيوی او هلته يې د ساده پښتنو او زرهاوو مريدانو په غولولو او لمسولو، چي دم او چوف او پير او کرامت ته يې د اسماني کتاب او احکامو په څير عقيده درلوده، بناء وکړه.

دا وخت د کابل په شمال کي د کوهدامن، کلکان، استاليف او نورو برخو کي، د حبيب الله کلکاني او سيد حسين په مشری، يوې ډلي غلو او داړه مارانو د لويو لارو امنيت خراب کړی وو. په هغه سيمه کي حکومتي اداره دونه کمزورې وه چي د دې غلو مخه يې نه سوای نيولای.

د جرګې څخه وروسته لنډو شپو ورځو کي په شينوارو کي يو ښورښ پيل سو چي تقريبا د ټولو وروستيو بدمرغو پيښو پيلامه سوه، او کيدلای سوای چي په لومړي سر کي يی په ډيره اساني مخه ونيوله سي، د مرکزي حکومت او ولاياتو ترمنځ له يوې خوا او د ولاياتو او اولسواليو او کليو ترمنځ له بلي خوا مناسب ارتباط موجود نه وو. د مرکزي حکومت دښمنانو او هغو کسانو چي ښايی له حکومت سره به يی خاصه دښمني نه درلوده بلکه له اوضاع څخه به يی ګټه پورته کوله له دغي بې ارتباطی څخه پوره ګټه واخيستله او د مرکزي حکومت او د حاکم او حاکم اعلی پر ضد يی راز راز تبليغاتو او اوازو ګډولو ته زور ورکړ. دې تبليغاتو هغه وخت زيات زور واخيست چی د پغمان د لويی جرګې استازي، چي اعليحضرت امان الله خان غوښتل د هغوی په وسيله خپل پيغامونه تر خلکو ورسوي، خپلی سيمي، شينوارو، ته ورسيدل او د جرګې او د هغې د نويو فيصلو په باب يی داسي تبليغات او پروپاګنډونه وکړل چی د شينوارو د ښورښ اور يی تر پخوا لا تازه کړ. بحران ونجات ص ۳۶ اعليحضرت امان الله خان په دغه راز يوه چاپيريال کي، چي نه يی پيغام او نه يی ږغ د خپلو خلکو تر غوږونو رسولای سوای اقتصادي، سياسی، اجتماعي، اداري، نظامي او فرهنګي اصلاحات پيل کړل او غوښتل يی چي په لنډ وخت کی خپل هيواد د سيالانو سيال کړي.

اعليحضرت امان الله خان په داسی يوه وروسته پاته عنعنوی او په دننه کی پر متخاصمو فرقو او قومونو وېشل سوې ټولنه کی اصلاحاتو ته ملا وتړله چی په هغې کی هر اصلاحی پروګرام د يوه انقلاب را وستلو معنی درلوده. د دې اصلاحاتو په پيل کېدلو، تعقيبېدلو او ناکامېدلو کی د اعليحضرت امان الله خان شخصيت او اغېزه تر بل هر څه زيات مطرح دي. دا ځکه چي افغانستان شاهی نظام درلود ، او شاهی نظامونه که هرڅونه ډيموکراتيک هم وای بيا هم پاچا تر ټولو قواو برتر او تر ټولو يې برخه او مسوليت زيات و. په عمومی صورت ويلای سو چی اعليحضرت امان الله خان پر وطن او ترقئ مين شهزاده و، خو په يوه وروسته پاته ټولنه کی د دونه ژورو او حتی آنی اصلاحاتو د راوستلو دپاره يوازی وطن پالنه او مينه کافی نه وه. اميرامان الله خان بيا هم يو شهزاده وو. هغه د ژوند ترخې او خوږې نه وې ليدلي. هغه ته قدرت په ميراث پاته سوی ، او د اصلاحاتو د پروګرام له جديت څخه يې ښکاري چی د خپل وطن په حالاتو سم خبر نه وو.

د افغانستان په تاريخ کی ښايی ډېرو لږو مشرانو د اعليحضرت امان الله خان په څېر د ټولني په ټولو طبقاتو کی محبوبيت درلودلی وي. يوازي د غازی نوم کافی وو، چی د هغه په مقابل کی هر ډول ښورښ شرعا ناروا کړي او ټول مخالفين يې باغيان وبلل سي. ښايی دغه محبوبيت ، او د ده په نزد د اصلاحاتو حقانيت، هغه دونه مغرور کړی و چی د محمود طرزی په څېر هوښيار او وطن پالونکي او د نادرشاه په څېر تکړه او محتاط ملګري يې خوابدي کړل او د محمد ولی خان، محمود سامي او علی احمد خان په شان احساساتی، غوړه مالو او پر خپلو شخصی ګټو مين کسان يې پر ځان را وګرځول. هغوی اعليحضرت امان الله خان د ټولني له ټولو واقعيتونو څخه بې خبره وساتی او هم يې د هغه د قدرت او ژوند په حساسه مرحله کی ځانونه ورڅخه ګوښه کړل او حتی د دښمن سره يې همکاري وکړه. پولادا ص ۱۲۳-۱۲۱

(c) ketabton.com: The Digital Library

محمود طرزي، چی د امیر امان الله خان له ناکارو او غوړه مالو درباریانو سره یې چندانی گوزاره نه سوای کولای، له کابل څخه دعلاج دپاره سویس ته ولاړ. هغه که څه هم چی د اوږدې مودې دپاره په اروپا کی پاته سو، خو له اروپا څخه یې په افغانستان کی هغه څه لیدلای سوای چی امان الله خان د کابل له ارگ څخه نه سوای لیدلای، او یا یې چا د لیدلو مجال نه ورکاوه .محمود طرزي د کال ۱۹۲۷ د ډسامبر د میاشتی څخه مخکی، چی امیر امان الله خان د اروپا او اسیا د اوږدې دورې د پیل کولو دپاره تیاری کاوه، ځان له سویس څخه کابل ته ورساوه او اعلیحضرت امان الله خان ته یې وویل چی د افغانستان څخه په هیڅ توگه او د هیڅ مقصد دپاره د خارج په دونه اوږده سفر روان نه سی، ځکه چی د افغانستان وضع د هغه د دونه اوږده غیابت دپاره مساعده نه ده. دوپرې ص ۴۵۰ خو امیر امان الله خان د هغه مشوره ونه منله او د هغه کال د ډسامبر په میاشت کی د اروپا او آسیا په اوه میاشتنی دوره روان سو. اعلیحضرت امان الله خان پر خپله خبره ټینگ ولاړ وو. نه یوازی یې د اروپا د دونه اوږده سفر عزم فسخ نه کړ، بلکه محمد ولی خان یې، چی مخکی یې اروپایی هیوادونو او امریکا ته د سیار سفیر په حیث استولی و، د سلطنت د مقام د کفیل په حیث وټاکی، او سفر یې پیل کړ. پولادا ص ۲۰۱

سړی نه پوهیږي چی امان الله خان به د خپلو اصلاحاتو دعملی کېدلو دپاره د چا پر زور حساب کړی وو. ځکه چی د هغه اداري، پوځی، اقتصادی او اجتماعی اصلاحاتو له هغه څخه د لوړو او کښتو رتبو مامورین ، پوځی افسران، خانان او ملکان او د ټولنی پر عنعناتو مین خلک ټول خوابدي کړي وه. پولادا ص ۱۲۰ .د هغه پر ضد په جوماتونو کی تبلیغات روان وه او لویو ملایانو او پیرانو پر هغه باندی د کفر فتوا لگوله او ده بیا هم خپل اصلاحات په داسی توگه عملی کول لکه چی اصلا څه پیښه سوې نه وي.

په دې کی شک نسته چی ملایان، په تېره بیا پیران، چی هر وخت یې د انگلیسانو، سیکهانو او نورو غیر اسلامی قوتونو او ملکونو په مقابل جگړه کی تر هر چا او منظمو پوځونو او قواو زیاته او فعاله ونډه اخیستي وه، د افغانستان د استقلال د جنگ په وخت کی د اعلیحضرت امان الله خان تر ټولو ټینگ ملگري وه .مگر امان الله خان ته باید دا خبره ښرگنده وای چی پر ملایانو او پیرانو باندی یوازی د جهاد په وخت کی حساب کېدلای سی. او کله چی د افغانستان په ځېر وروسته پاته، بېسواده او پر خپلو عنعناتو باندی میني ټولنی کی د اجتماعی اصلاحاتو، او هغه هم د امان الله خان په ځېر انقلابی اصلاحاتو، حرکت پیل کېږی، نو ملایان او پیران تر ټولو د قوي او خطرناک دښمن په حیث د بې سوادو او بې خبرو خلکو د رهبرۍ بیرغ اخلی. او په هغه صورت کی یوازی منظم او قوي پوځی قوتونه او مرکزی غښتلی حکومت د هغوی په مقابل کی مقاومت کولای سی.

په داسی حال کی چی اعلیحضرت امان الله خان خپل پوځ پخپله کمزوری کړی، او د مرکزی حکومت ډېرو سترو مقاماتو یې د ناراضی او فعالو سیاسی پیرانو ، د شور بازار له حضرتانو، گل آغا او شیرآغا سره اړیکی درلودل، او د امان الله خان پر ضد دسیسو کی یې برخه ورسره اخیستله .ستیوارټ ص ۳۳۰

بر سېره پر دې چی د امان الله خان د اجتماعی اصلاحاتو په مقابل کی پراخ مذهبی عکس العمل موجود، او تقریبا په هر جومات کی پنځه وخته په میلیونو مسلمانانو د هغه په مقابل کی د ملایانو تبلیغات اورېدل. برسېره پر دې چی په اروپا کی د هغه د ملکې ثریا په لوڅ مخ او لوڅو مړوندونو کی اخیستل سوي عکسونه د افغانستان په عنعنوی او بې سواده ټولنه کی لاس پر لاس کېدل، او ټولو خلکو خپل پاچا تکفیراوه، یا یې لږ ترلږه د تکفیر فتوا منله. او برسېره پر دې چی گل آغا مجددی د څلورو سوو مذهبی عالمانو او مشهورو ملایانو څخه د امیر د کفر فتوا تر لاسه کړې او دافغانستان په اطرافو کی یې خپروله ستیوارټ ص ۳۹۰ امیر امان الله خان د خپلو بې وختو اصلاحاتو د راوستلو په برخه کی له خپل جدیت څخه لاس وانه خیست او په دغه وخت کی یې هم پېغلی نجونی د تحصیل دپاره ترکیې ته واستولې، او په دې توگه یې لگېدلی اور نور هم تازه کړ.

د کال۱۹۲۸ د سپټامبر د میاشتی د وروستیو شپو ورځو څخه د کابل په جنوب ، شمال او ختیځ کی د ښورښونو اورونه ولگېدل. په ختیځ کی د شینوارو او کوچیانو ترمنځ او څو تنو شینوارو د وژل کېدلو په قضیه کي محلي حکومت سمه فیصله ونه کړ؛ه د وژل سویو شینوارو قاتلان کوچیان یې بندیان کړل او څو ورځی وروسته یې بیرته خوشي کړل. حاکم اعلی، چي مخکي هم د رشوتونو په اخیستلو مشهور وو، د شینوارو په گومان، په دې قضیه کي رشوت اخیستی او د دوی د عزیزانو قاتلان یې خوشي کړي وه. او د بلي خوا په همدغو شپو ورځو کي امان الله خان یو شمیر نجوني په ترکیه کي د تحصیل لپاره انتخاب کړي او د مشرقي له لاري یې د شینوارو په سیمه کي په لاریو موټرونو کي د پیښور خواته بوتلې .

شینواري، چی مخکي لا حاکم اعلی ته په قار وه، دې مسلې نور هم وپارول او د ملایانو په هغو فتواوو یې باور راغی چي ویل یې اعلیحضرت امان الله خان کافر سوی دی. پر ملکي او نظامي تاسیساتو یې حملې وکړې او یوه چونۍ یې په بلي پسي تسلیم کړه. په لږ وخت کي واړه ښورښ ، چي پخپله شینوارو هم د یوه لوی او عام ښورښ کولو په نیت نه وو پیل کړی، زور واخیست او مرکز ته هغه وخت اطلاع ورسیده چي خبره له خبري تیره وه. مرکزي حکومت د دې ښورښ د کرارولو لپاره شیراحمد خان، د مشرقي د رییس تنظیمه په حیث ورواستاوه. شیراحمد خان د قوې په زور د ښورښ د

(c) ketabton.com: The Digital Library

كړارولو پر ځای د سرخرود، چپرېهار، خوګيانيو او لغمانيو له قومونو څخه مرسته وغوښته او هغوی ته يې د شينوارو په مقابل کي وسلې ورکړي . محلي خلک يې، چي پخوا لا ملايانو او حضرتانو د حکومت پر ضد تبليغات او پروپاګندونه ورته کړي وه، په لوی لاس وسله وال کړل او په لږ وخت کي ښورښ ډېر پراخ سيمه ايز شکل واخيست. ياغيانو بالاخره د جلال اباد ښار محاصره کړ او ايله دغه وخت امان الله خان متوجه سو چي د مشرقي ښورښ تر هغه چي مخکي يې فکر کيدی ډېر جدی دی. اعليحضرت امان الله خان د محمد خان ياور تر قوماندانی لاندي، چي پروفيسر محمد علي يې د دربار يو نازولی بولي او وايي چي په ژوند کي يې عسکري تجربه نه درلوده، د جلال اباد د محاصرې د ماتولو لپاره يو پوځ ور واستاوه. هغه جلال اباد ته د ور تللو او د محاصرې د ماتولو پر ځاي د ښار څخه شل ميله ليري په نيمله کي تم سو. د جلال اباد قوې چي هر څومره د مرستي غوښتني وکړې محمد خان ياور له ځايه ونه خوځيد؛ تر څو چي په خپل پوځ کي دننه د کوهستانيانو يوې ټولۍ محاصره او بندي کړ او ياغيانو ته يې واستاوه. عسکري قوه ټوله چور سوه. ياغيان نور هم وسله وال او غښتلي سول او څو ورځي وروسته جلال اباد هم د ياغيانو لاسته ورغی. ياغيانوحکومتی پوستې او قشلې چور کړې ، د برتانيې قونسلګري يې چور او وسوځوله. لږي ورځی وروسته قبايلي خلکو چي خپلو په اسانه لاسته راغلو برياوو مغرور سوي وه اتفاق وکړ. شينواري، خوګياني او په وروسته کي مهمند او نور اقوام ورسره يو ځای سول او د ښورښ د کړارولو کار د حکومت له واکه ووت. محمد علي ص ص ۱۸-۱۷ اعليحضرت امان الله خان د کا بل څخه ډېره لويه قوه د شينوارو او مشرقي د دې ښورښ د ځپلو لپاره واستوله. الوتکو پر اولسونو باندي بمباری هم وکړې. خو بمباري نه يوازې چنداني ګټوره نه وه بلکه خلک يې نور هم په قار کړل. موږ مخکي اشاره وکړه چي دا قوه او څو نوري وړې او لويی قشلې د حکومتي مقاماتو د بې کفايتيو، نامرديو او حتی خيانتونو له امله ياغيانو ته تسليم سوې. په نتيجه کي ياغيان ډېر زړه ور سول او کابل تقريبا بې دفاع پاته سو.

د دفاع وزارت په ډېرتلوار اطرافي خلک عسکری ته جلبول او وسله وال کول خو هغوی که به د جنګ ميدان ته ولاړل نو جنګ يې ځکه نه سو کولای چي عسکري روزنه يې نه درلوده او تر ګټي يې تاوان زيات وو ، او کنه نو زياتره به يا له ښورښيانو سره يو ځای کيدل او يا به له وسلې سره وتښتيدل. محی الدين انيس خو وايی چي د کابل جنګي طاقت صفر ته نيژدې سوی وو او د اطرافو څخه داسي اوازې را رسيدلې چي د خلکو پر عمومی روحياتو يې ډېر منفي تاثير کاوه. پر عسکري قواوو باندي د خوګيانيو د حملې په نتيجه کي منظمو قواوو ډېره سخته ماته خوړلې وه او د دفاع وزارت مجبور سو چي هر څه عسکر چي يې درلودل هغه جلال اباد ته واستوي او د يوې لويی حملې مخه ونيسی. بحران و نجات ۵۴-۵۲

حضرتانو او ملايانو په کابل او نورو ښارونو کي خپلو پروپاګنډو او د دروغو تبليغاتو ته زور ورکړی وو. اعليحضرت امان الله خان له دې پروپاګنډونو سره د مقابلې لپاره تقريبا هيڅ وسيله په لاس کی نه درلوده. يو ځل اوازه ګډه سوه چي حکومت آذانونه بندوي او د جوماتونو دراوزې تړي. يا مثلا پاچا کوم پير او ملنګ ته سپکاوی کړی دی. بحران و نجات ص ۵۵

يوه اوازه په ښارونو کي خپره سوه چي امان الله خان له اروپا څخه د مړو د سوځولو ماشين راوړی دی. تردې مخکي يې يوه بله اوازه ګډه کړې وه او ويل يې چي امان الله خان د مړو څخه صابون جوړوي. عوامو به ويل چي ماړه او خانان په ديرش روپۍ سوځوي، نيستمن خلک وړيا سوځول کيږي او ملايان د ناروغيو د خپريدلو د مخنيوي لپاره سوځوي.
ستيوارټ ۳۹۳

دا اوازې په داسي منظمه توګه خپريدلې چي د هغه وخت ليکوالان او ژورناليستان په دې باور وه چي رهبري ورته کيږي او له يوه خاص مرکز څخه خپريږي ځکه چي په عين وخت کي به په کابل، لوګر او په ټولو شمالي سيمو کي په يوه وخت کي يو شان آوازه خپره سوه او دغو اوازو د اغتشاش لمبو ته نور هم زور ورکاوه .بحران و نجات ص ۵۵

د مشرقي د سيمو ښورښونه روان وه چي د سقاو زوی حبيب الله کلکلني، چي دا وخت يې په پاراچينار کی سماوار کاوه، خپل ځان کوهدامن ته ورساوه او د خپل پخواني بادار ملک محسن په کور کي ديره سو. د لارو په وهلو او امنيت خرابولو يې پيل وکړ. هغه د حکومتي مامورينو له ناپوهی او اداري فساد څخه ګټه واخيستله. کاروانونه يې لوټل او لوی سوداګران به يې غرونو ته ورسره پورته کول او بيا به يې د ډېرو پيسو په بدل کي خوشي کول. حکومتي مقاماتو يا تشه تماشه کوله، يا له کلکاني سره شريکان وه او يا دونه بې تجربې وه چي څه يې کولای نه سواى او د وضعيت خطر يې نه احساساوه. د باچا غوړه مالو سلاکارانو هغه غولاوه او د خيريت رپوټونه به يې ورکول. ځينو درباريانو د سقاو له زوی سره اړيکي درلودلې او هغه ته يې پيسې او وسلې ليږلې. محمد علي ص ۲۱ د سقاو زوی بالاخره پر حکومتي پوستو او عسکرو باندي حملې پيل کړې او يوه ورځ يې پر هغه حکومتي خزانه باندي چي د مزار څخه کابل ته وړله کيدله حمله وکړه او غونډه خزانه يې غرونو ته يورته کړه. حکومتي پوځيان د هغه په نيولو کي ناکام سول .بالاخره خبره دې ځای ته ورسيدله چي مرکزي حکومت له هغه سره د مذاکرو کولو ته مجبور سو. حبيب الله کلکاني د مرکزي حکومت له خوا د تنظيميه هيات د ريس احمد علي خان سره خبري وکړې او له هغه سره يې يوه موافقتنامه لاسليک کړه. په دې موافقتنامه کي راغلي وه چي

(c) ketabton.com: The Digital Library

حبیب الله کلکاني به د خپلو شریرو اعمالو څخه لاس اخلي او توبه به کاږي. حکومت به د هغه او د هغه ملګري سید حسین او نورو انډیوالانو ټول ګناهونه بخښي. کلکاني او سید حسین ته به د جنرالی رتبه ورکوي. هغوی ته به ۸۲ میله توپکونه او مرمۍ ورکوي. هغوی هر یوه ته به د کاله دیرش زره افغانۍ او د هغوی ورسره ملګرو ته به د میاشتي دیرش افغانۍ تنخوا ورکوي .بحران و نجات ص ص ۷۵-۷۴

د سقاو له زوی سره تر دې موافقتنامې وروسته د کابل خلک یو څه بیغمه سول او اعلیحضرت امان الله خان هغه ته پیغام واستاوه چې، د یوه جنرال په حیث، د مشرقي د بنوربښ په ځپلو کي برخه واخلي او خپلي قواوي د والي علي احمد خان سره یو ځای کړي. پاچا غوښتل چي په دې توګه یو دښمن په بل ووهي خو د سقاو زوی پوره هوښیار وو او له دې فرصت څخه یې بشپړه ګټه واخیستله. هغه پوه سو چي مرکزي حکومت دونه کمزوری دی چي د بنوربښ په ځپلو کي له ده څخه مرسته غواړي نو د امان الله خان د لیکلي پیغام په اساس یې په قانوني توګه د عسکرو په غونډولو او د حکومتي وسلو په ویشلو پیل وکړ. کله چي ښې قواوي جمع کړې نو خپلي پالیسی ته یې تغیر ورکړ او پر کابل باندي یې د حملې لپاره حرکت پیل کړ .محمد علي ص ص ۲۴-۲۳

په دغه وخت کي د تګاب امنیتي وضع هم سخته خرابه سوه او د هغې سیمي خلکو د حکومت سره مخالفت پیل کړ. حتی د تګاب اخندزاده صاحب، چي تر ډیره وخته یې د اعلیحضرت امان الله خان طرفداري کوله، له مخالفینو سره خپل بړغ یو کړ. د ژمي په یوه سړه شپه کي څو تنه خانان او د سقاو د زوی ملګري د ملا ویس الدین په قلعه کي را ټول سول. دوه تنه ملایان یې ورسره بوتلل. د سقاو د زوی ملا یې ور وتړله او هغه یې د پاچا په حیث اعلان کړ. بحران و نجات ص ۷۸

د سقاو زوی په سبا د کلکان او کوهدامن خلکو ته خپله پاچهي اعلان کړه . خپل مرستیال سید حسین یې د جبل السراج د نیولو لپاره واستاوه او پخپله یې د کابل پر لور حرکت پیل کړ. د هغه په مقابل کي هري قوې ماته خوړله او د کال ۱۹۲۸ د ډسامبر پر دیارلسمه یې د ډزو ږغونه د کابل په شاوخوا کي واوریدل سول. د کابل جنګي او پوځي وضع دونه خرابه وه چي که د حربي ښونځي اته لسو تنو شاګردانو د سقاو د زوی پر قواوو ډزي نه وای کړي ښایی په هغه ورځ یې ارګ نیولی وای. د دفاع په وزارت کي نور دفاعي قوت پاته نه وو او د دفاع وزیر عبدالعزیز خان لاس و پښه وو. پروفیسر محمد علي وایی چي حتی په دغه وخت کي هم خاینو او غوړه مالو درباریانو پاچاته غلط اطلاعات ورکول او هغه ته یې ویل چي د اندیښنې خبره نسته. دا یو څو غله دي او د کابل پر ښار باندي د حملې کولو له جاهلانه عمل څخه پخپله پښیمانه سي. خو امان الله خان پخپلو غلطیو پوه سوی وو او له دې امله ډیر پښیمانه وو چي خپل هغه مامورین او افسران یې چي ده د تنګسې او ضرورت په وخت کي حساب ورباندي کولای سوای له لاسه ورکړي دي. محمد علي ص ۳۲

اعلیحضرت امان الله خان ته نه پوځ او نه ملګري پاته وه. د هیواد پر تولو خلکو یې بږغ وکړ چي د خپل حکومت ملاتړ وکړي او کابل له سقوط څخه وساتي. د هیواد له هري برخي څخه خلک پر پایتخت باندي رامات سول. څوک په دې تمه چي د بري په صورت کي به ګوندي غټ انعامونه ترلاسه کړي او څوک په دې تمه چي د حکومت د سقوط په صورت کي به په چورکي ښه برخه واخلي. د وسلو شاهي ګودامونه پرانیستل سول او ټولو هغو کسانو ته وسلې او مهمات ورکول کیدل چي د خدمت کولو لپاره یې تیاری ښود. له دې وضع څخه د سقاو طرفدارانو هم ګټه واخیستله او د عسکري خدمت په پلمه یې وړیا وسلې ترلاسه کړې. محمد علي ص ص ۳۴-۳۳

یوه میاشت وروسته د سقاو د زوی قواوو د کابل د ښار نیژدې شاوخوا سیمي ونیولې. اعلیحضرت امان الله خان د جنوري پر څوارلسمه استعفی وکړه او د کندهار پر لور وخوځیدی. خپله پاچهي یې خپل مشر ورو عنایت الله خان ته پریښودله. عنایت الله خان د سقاو سره د سولي لاره غوره کړه او د هغه مجددي په رهبري یې سقاو ته د سولي هیات واستاوه چي کلونه یې د امان الله خان د اصلاحاتو پر ضد دسیسې او تبلیغات کړي وه. کله چي مجددي د حکومتي عسکرو مورچو ته ورسیدی نو هغو ته یې وویل چي خبره ختمه ده. امان الله خان استعفی کړې او له کابل څخه وتلی دی. هر څه به په سوله فیصله کیږي. څه عسکرو چي لا یې ښایی د سقاو په مقابل کي د مقاومت خیال درلود خپلي مورچې پریښودلې او خپلو کورونو ته ستانه سول.عنایت الله خان، چي نور په ارګ کي د پاته کیدلو لپاره هیڅ ورته پاته نه وه، استعفی وکړه او د انګریزانو په الوتکه کي، چي سفیر همفریس ورته برابره کړې وه، پیښور ته پرواز وکړ. د سقاو د زوی لښکرو ارګ ونیوی او حبیب الله کلکاني د خادم دین رسول الله امیر حبیب الله په نوم پاچا سو. په مشرقي کي والي علي احمد خان، چي هغې سیمي ته د ریس تنظیمه په حیث لیږل سوی وو، ځان پاچا اعلان کړ. البته ډیر ژر د خوګیانیو او نورو قبایلو له مخالفت سر مخامخ سو او ایله ځان یې ژوندی پیښور ته ورساوه .اعلیحضرت امان الله خان بیرته خپل ځان پاچا اعلان کړ او له کندهار څخه یې د کابل د نیولو لپاره عملیات پیل کړل. په دغو شپو ورځو کي سپه سالار محمد نادرخان له فرانسې څخه ځان د برتانوي هند خاوري ته ورساوه او لږ ي ورځي وروسته د خپلو ورونو شاه ولي خان او محمد هاشم خان سره د افغانستان خاوري ته ننووت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

غلام نبي خان چرخي

د سپه سالار غلام حیدرخان چرخي زوی، سپه سالار غلام نبي خان چرخي د اعلیحضرت امان الله خان تر ټولو وفادار او فداکار ملګری ګڼل کیږي. ګواکي د امان الله خان یوازینی لایق او وفادار منصبدار وو چي تر مرګه یې وفا ورسره وکړه او کله چي اعلیحضرت امان الله خان د هغه د فداکاریو او قربانیو په باب رپوټونه ترلاسه کړي وي نو حتما به یې ارمانونه ور پسي کړي وي.

غلام نبي خان چرخي، چي په دغه وخت کي په شوروي اتحاد کي د افغانستان سفیر وو، د هغه هیواد له حکومت څخه وغوښتل چي له امان الله خان سره په کابل کي د بیرته پاچا کیدلو په لاره کي مرسته وکړي. د شوروي اتحاد د کمونیستي ګوند سیاسي دفتر په دې باره کي یوه عاجله غونډه وکړه. په غونډه کي د خارجه وزارت مقامات د امیرامان الله خان د بیرته پاچا کیدلو طرفدار وه او د ګي پي او مقاماتو د سقاو د زوی طرفداري کوله او ویل یې چي دا په افغانستان کي د زیارکښانو انقلاب دی او باید چي ملاتړ یې وسي. خاطرات اقابکف ص ۳۱۲

یوه شپه د کمونیستي ګوند د سیاسي دفتر په هغه غونډه کي چي ستالین، غلام نبي خان او په افغانستان کي د شوروي د سفارت پوځي آتشه پریماکوف برخه پکښی درلوده، فیصله وسوه چي د سره پوځ یوه ډله عسکر دي په افغاني جامو کي د پریماکوف تر قوماندې لاندي افغانستان ته حرکت وکړي. دوی باید په پټه توګه د افغانستان خاوري ته ننوزي او تر کابل پوري دي پر مخ ولاړ سي. د دې لپاره چي د دوی په مقابل کي کوم خنډ پیښ نه سي نو د دې پوځي قوې ظاهري مشري دي د غلام نبی خان سره وي.

څو هفتي وروسته یوه ورځ سهار وختي د ترمز پر سرحدي ښار باندي شوروي قواوو حمله وکړه .سرحدي ساتونکو د شوروي پر الوتکو باندي ډزي ومړې خو عسکرو له الوتکو څخه د ماشیندارانو ډزي ورباندي وکړې او ټول یې ووژل. له دې څخه وروسته یوه اته سوه کسیزه پیاده قوه، چي په تاشکند کي له تر تولو تکړه قطعو څخه جوړه سوې وه، د افغانستان خاوري ته ننوتل. له دې قوې سره ماشینداران او توپونه ورسره وه. د مزار شریف پر لور یې حرکت وکړ او په لار کي چي یې افغاني پوځیانو مخه ونیوله هغه یې ټول له منځه یوړل. د دې قوې په مقابل کي د مزار شریف په شاوخوا کي مقاومتونه وسول خو ډیر ژر شنډ سول او د شوروی سرو عسکرو، چي افغاني جامې یې په ځان کي وې، ډیر ژر د مزار شریف د ښار کنټرول واخیست. د حملي له پیل څخه د مزار شریف تر نویل کیدلو پوري د افغانانو د تلفاتو شمیر دوو زرو تنو رسیږي. خاطرات اقابکف ص ۲۰۵-۲۰۴

محی الدین انیس هم وایی چي وروستنی مقاومت د سقاو د زوی د ریس تنظیمه له خوا وسو چي له ایبک او تاشقرغان څخه یې دوه زره تنه جمع کړي او د مزار شریف پرښاریي یرغل وکړ. خو له یوې لنډې مقابلې وروسته، سقاویانو ماته وخوړه . بحران و نجات ص ۱۹۷ خو د حیرانتیا خبره دا ده چي محی الدین انیس د سقاویانو د حکومت دا تبلیغ نه مني چي وایی د روسانو قواوو د افغانستان پرخاوره باندي حمله کړې ده او وایی هغه څوک چي را روان وو، روس نه بلکه غلام نبي خان وو. مګر په حقیقت کي د سقاویانو تنظیمیه هیات د وطن پر خاوره باندي د روسانو د حملي د آوازې په ګډولو سره یو لوی چال وواهه. ځکه چي که یې ویلي وای چي غلام نبي خان حمله کړې ده نو خلک به داسي فکر وکړي چي ورور وژنه کیږي او را غونډ به نه سي .هغه کتاب ص ۱۹۶

آقابکف وایی د سقاو د زوی مجاهدین اکثر هغه بخارایی او ترکمن مهاجرین وه چي د مزار شریف په ختیځ کي را غونډ سوي وه او د غلام نبي خان د قواوو د پرمختګ مخه یې نیوله. غلام نبي خان هم د مزار شریف او د ښار د شاوخوا خلک را غوند کړل او د سرو عسکرو سره یو ځای یې د تاشقرغان پر لور حرکت پیل کړ. د تاشقرغان سره نیژدې د دواړو قواوو ترمنځ ډیر سخت جنګ وسو. د سقاو قواوو له شپږ ساعته جګړې څخه وروسته ماته وکړه او تقریبا درې زره تنه یې ووژل سول. د غلام نبي خان او روسانو قواوو په ډیره اسانی د تاشقرغان ښار ونیوی او د خان اباد پر لور یې پرمختګ پیل کړ .خاطرات آقابکف ص ۲۰۵

محی الدین انیس وایی کله چي د مزار په باره کي د سقاو زوی ته خبر ورسیدی نو هغه د کابل د شاوخوا او کوهدامن څخه،په وچ زور، د سیدحسین په مشری، یوه قوه چي شمیر یې څلورو زرو ته رسیدی د غلام نبي خان سره د جګړې لپاره ولیږله. د ایبک په شاوخوا کي د دواړو قواوو ترمنځ یوه سخته جګړه وسوه د سقاویانو قوې ماته وکړه او سره وپاشل سوه. سید حسین د بدخشان خواته عقب نشیني وکړه. له بدخشان څخه یې څو نوري حملې هم وکړې خو ټولې ناکامي سوې. له خلکو سره دا هیله پیدا سوه چي ګوندي غلام نبي خان به هیواد وژغوري. خو له بده مرغه چي هغه ته غلام صدیق خان تلګرام واستاوه چي امان الله خان له وطنه وتلی دی ته هم ووزه. غلام نبي خان هم یوه ورځ وروسته بیرته د روسیې خاوري ته ننوت. بحران ونجات ص ص ۱۹۷-۱۹۸

اقابکف وایی، په داسي حال کي چي جنګ روان وو، مسکو ته خبر ورسیدی چي امیر امان الله خان یو ناڅاپه د سقاو له زوی سره له مبارزې څخه لاس اخیستی دی او له کندهار څخه هند ته تښتیدلی دی. په دې صورت کي زموږ د لیږل سوي قوې کار هم نیګړی پاته سو او غلام نبي خان ته هم له عقب نشینی پرته بله لاره پاته نه سوه. د سره پوځ ټولو عسکرو، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ماسکو په امر، له جنګه لاس واخیست او درې ورځې وروسته ټول د شوروي په خاوره کي په خپلو قطعو کي ځای پر ځای سول .خو اقا بکف د شوروي د قواوو د عقب نشینی بل دلیل دا بولي چي په افغانستان کي په سفارتخانو کي او د اروپا په مطبوعاتو کي، په افغانستان کي د شوروي د قواوو د مداخلې خبره ډېره توده وه او ګې پي او ته په دې باب اطلاعات رسیدلي وه چي ټوله نړی د شوروي په مداخلې خبره سوې ده .ټولو خارجي هیوادونو، له هغې جملې څخه ایران او ترکیې، چي د شوروي اتحاد دوستان وه، د شوروي له مداخلې سره مخالفت ښودلی او په حقیقت کي دا خبره ډېره عجیبه ښکاریده چي یو کمونیستي هیواد، سلطنت ته، د یوه پاچا د بیرته رسولو لپاره فعالیت وکړي .خاطرات اقابکف ص ص ۲۰۵-۲۰۶
آقابکف وروسته لیکي چي په ماسکو کي د افغانستان مختار وزیر غلام نبي خان زموږ څخه وروسته وغوښتل چي د افغانستان په جګړه کي د نادرخان طرفداري وکړو .خارجه وزارت له هغه سره ژمنه وکړه چي که نادرخان د افغانستان په جنوب کي د انګلیسانو پر ضد سلوک اختیار کړي نو له هغه سره به معنوي مرسته وکړي .هغه کتاب ص ۲۰۷

نتیجه

د افغانستان په بیلو بیلو سیمو کي د سپه سالار محمد نادر خان جنګونه او د سقاویانو څخه د کابل د تخت نیول زموږ د مضمون موضوع نه ده. نادرخان د ۱۹۲۹ کال د اکتوبر پر پنځه لسمه پاچا سو. د نوامبر پر لومړۍ نیته یې د سقاو زوی، د هغه ورور او د هغه یوولس تنه مهم ملګري او مشران اعدام کړل. اعلیحضرت محمد نادرشاه د اعلیحضرت امان الله خان اکثر اصلاحات تعقیب کړل او د قدرت په څلور کلنه دوره کي یې داسي پرمختګونه راوستل چي چاپې انتظار نه سو کولای. د هغه د قدرت زمانه او پرمختګونه زموږ د مضمون موضوع نه ده. نادرخان د عسکرۍ په وخت کي یو لایق سپه سالار او د پاچهی په وخت کي یو هوښیار سیاستمدار وو. خو که یې د خپل استعداد او لیاقت څخه د امان الله خان سره د مخالفت کولو څخه نه بلکه د روغي کولو لپاره کار اخیستی وای ښایی د افغانستان تاریخ بل رنګ درلودلای وای. لیون پولادا په دې باره کي ډېر ښه قضاوت کوي او وایي چي که دا دواړه مشران سره یو لاس وای نو ښایی چي امان الله خان خپل تخت ژغورلی وای او نادرخان د هغه قاتل له مرمیو څخه بچ سوی وای چي د ده څلورکلني پاچهی ته یې خاتمه ورکړه .پولادا ص ص ۲۰۵-۲۰۴
داسي ښکاري چي نادرخان د دوستۍ تر پاللو د دښمنۍ په پاللو کي ټینګ وو .نادرخان ټول هغه کسان چي د اعلیحضرت امان الله خان په دوره کي یې اختلاف ورسره درلود او د افغانستان په خاوره کي په لاس ورغلل یو په یو یا اعدام او یا د بندیخانې شومه کړل او چي څه پاته وه نو د هغه دیکتاتور ورور سردار محمدهاشم خان یا مړه، یا تبعید، یا تیښتي ته مجبور او یا په زندانونو کي وراسته کړل.
اعلیحضرت امان الله خان له خپل ملت سره د یوه مهربان پلار او یوه خواږه ورور په څیر مینه درلوده. له هیواد سره د هغه عشق یوازې د شعر په ژبه افاده کیدلای سي. هغه په هیواد کي ټول اوسیدونکي خلک افغان بلل. د افغانستان خلکو د څه باندي یوې پیړۍ استبداد، داخلي جنګونو او انارشیو څخه وروسته هغه ته ضرورت درلود. که هغه په قدرت کي پاته سوی وای افغانستان ښایی د وروستیو څه باندي دریو لسیزو ناخوالي لیدلي نه وای.
په افغانستان کي، د امان الله خان په مقابل کي ټولي ستونزې د هغه د اصلاحاتو سره د ملایانو، حضرتانو، پیرانو او د زړو فکرونو د څښتنو سردارانو د اختلاف له امله را پیدا سوې. هغه ته په کار وه چي د خپلو اصلاحاتو څخه یې دفاع کړې وای. دفاع په دفاعي توان کیدلای سوای او هغه توان ته ده لازمه توجه ونه کړه. ویل کیږي چي هغه باید خپل پوځ تقویه کړی او بیا یې د اصلاحاتو پروګرام وړاندي کړی وای. دا خبره ډېره پرځای ده ، مګر کله چي موږ ګورو چي د سقاو د لښکرو مخه د حربي ښونځي اته لس تنه تر سر تیر شاګردان را ګرځولای او، د لنډ وخت لپاره، د ارګ او کابل د سقوط مخه نیولای سي نو ویلای سو چي یوازې پوځي کمزوری د امان الله خان ملا نه ده ماته کړې بلکه د افغانستان د خلکو او خاوري له دښمنانو سره د ارادې کمزوري او د نیژدې ملګرو نامردي د هغه د سلطنت ډېر مهم عامل سو. امان الله خان په تبعید کي د خپلو ویناوو په ترڅ کي دې خبري ته څو ځله اشاره کړې ده چي هغه پوځي شکستونو نه بلکه د نیژدې مامورینو او مقاماتو نامردیو او خیانتونو د تخت پرېښودلو ته مجبور کړ. پولادا ص ۲۰۶
د اعلیحصرت امان الله خان د سقوط او له هیواد څخه د وتلو علتونه به ډېرزیات وي. خو څرنګه چي نه له بیکارۍ څخه د خلکو شکایتونو، نه د لوږي د لاسه د خلکو ښورښونو، نه د رشوت خورو او فاسدو مامورینو د لاسه د خلکو بغاوتونو او نه د ملایانو او پیرانو تبلیغاتو هغه ته ماته ورکړې، بلکه د جنګ په میدانونو کي یې، چي ښایی د ټولو پورتنیو علتونو په نتیجه کي پیل سوي وي، ماته خوړلې ده نو ځکه موږ وایو چي پوځي کمزوري د هغه د ماتیدلو اصلي علت سو. که له هري حادثې سره د مقابلې لپاره جلا جلا قوتونه موجود وای ښایی خبره دونه ژر خرابه سوې نه وای. سر پرسی سایکس وایی د تاریخ په محکمه کي هغه ځکه محکوم دی چي پر افغانستان باندي د سقاو د زوی مصیبت ده نازل کړ .خو په دفاع کي یې ښایی دا وویل سي چي د هغه ډېر زیات اصلاحات چي ده خپل تخت ورباندي بایلود لازم او ګټور وه او په اینده کي

(c) ketabton.com: The Digital Library

به کرار کرار عملي سي .سايکس ص ۳۱۷
ځيني مورخين په دې عقيده دي چي امان الله خان بايد لومړی خپله ټولنه ښه په غور کتلي او پيژندلي وای. او وروسته يې د خپلو ژورو او هر اړخيزو اصلاحاتو عملي کولو ته ملا تړلې وای. هغه بايد دا معلومه کړې وای چي په هغه قبايلي سستم کي چي د ده نيکه امير عبدالرحمن خان، د مرکزي حکومت د ټينګولو په منظور، ګوزار ورکړی وو ځوموره زور پاته دی. اعليحضرت امان الله خان بايد د اصلاحاتو او د پوځ د غښتلي کولو او د هغه په زور د قبايلو د احتمالي مقاومت د ماتولو کارونه په يوه ځل او يو ځای نه وای پيل کړي. دواړه کاره کول هغه ته ممکن نه وه. د هغه نيژدې پوځي سلاکار سپه سالار محمد نادر خان هغه ته تر هر څه مخکي د پوځ د غښتلي کولو او ښه روزلو مشوره ورکړې وه .پولادا ص ص ۲۷۳ ــ ۲۷۴ دغه راز افغانستان په وچه کي راګير نيستمن هيواد دی .امان الله خان په داسي شرايطو کي ښو ګاونډيانو ته اړتيا درلوده چي د تنګسې په وخت کي د هغه له دښمنانو سره مرسته ونه کړي او که له ده سره خواخوږي نه کوي نو لږ ترلږه بيطرفه خو پاته سي. امان الله خان له يوې خوا د برتانوي هند پر ضد، چي د خپل وخت تر ټولو لوی استعماري طاقت وو، تبلغيات کول او په وچ زور به يې د هغو دښمني را پاروله . اعليحضرت امان الله خان په ازادو قبايلو کي پيسې ويشلې او له برتانيې سره دا انديښنه وه چي دا پيسې له شوروي اتحاد څخه راځي. پولادا ص ص ۲۴۷-۲۴۶ برتانوي هند به هم په خپل وار دننه په درباركي د ناراضی عناصرو سره تماسونه ټينګول او چي څه وخت وروسته د امان الله پر ضد په ټول هيواد کي د بغاوت اورونه بل سول نو د هغه مخالفو ملايانو او پيرانو ته يې د برتانوي هند په خاوره کي د ازادو تبليغاتو او پروپاګندونو او په قبايلو کي د ورانکاريو د کولو زمينه برابره کړه.
کله چي امان الله خان د کندهار څخه د کابل د بيرته نيولو دپاره پوځي عمليات پيل کړل او ځان يې تر غزني پوري ورساوه. هلته يې د غلجيو له قبايلي خلکو څخه ګيله وکړه چي ولي د ده د حکومت پر ضد جنګيږي. هغوی ورته وويل چي ستا دښمنان دوه تنه دی . يو د سقاو زوی او بل پيرصاحب. شيرآغا د غلجي قبايلو پير صاحب وو چي لکه بد شګون په ډيره چټکی د هند له لوري د غزني پر لور روان وو او په لار کي يې خپل غلجي مريدان پر امان الله خان باندي حملو ته تشويقول . شيراغا او د هغه سره ملګرو ملايانو تبليغ کاوه چي د کابل تخت د سقاو د زوی په لاس کي دی. نو په دې صورت کی امان الله ياغي دی. سټيوارټ ص ص ۵۵۶-۵۵۷

اعليحضرت امان الله خان ، پر دې برسيره، له خپل شمالي ګاونډي شوروي اتحاد سره هم ښې اړيکي نه درلودلې او حتی د پاچهی په لومړيو کلونو کي يې ډير سخت مخالفتونه ورسره پيدا سول. امان الله خان ښايي غوښتل چي په سيمه کي د ټولو او يا ډيرو اسلامی قومونو او هيوادونو مشري وکړي. د هند د خلافت ګوند د وخته لا فيصله کړې وه چي، د عثماني امپراطوری د سقوط څخه وروسته به، د خلافت چپنه ده ته ور اغوندي. ځوان اعليحضرت به دغه راز فيصلو حتما مغرور کړی او د اسلامي نړۍ، يا لږترلږه د ګاونډيو اسلامی هيوادونو، د مشرۍ آرزو به يې ورپيدا کړې وي.
اعليحضرت امان الله خان، لکه څرنګه چي يې په ازادو قبايلو کي د انګريزانو پر ضد تبليغات کول، د شوروي اتحاد په اسيايی هيوادونو کي يې هم د باسماچيانو(د شوروي رژيم مخالفو وسله والو جنګياليو) ته مرستي ور پيل کړې. حتی د جنګ وزير نادر خان يې، د فرغاني له ياغيانو سره د نيژدې تماس ټينګولو لپاره قطغن ته واستاوه. خپل نور عالي رتبه مقامات يې، د همدغه مطلب لپاره، مزار شريف او هرات ته وليږل. ادمک ص ص ۷۰-۷۱
امان الله خان په مرکزي اسيا کي د خپل نفوذ د زياتولو لپاره له بخارا سره ډيلوماتيک اړيکي ټينګ کړل. په ترکستان کي يې د شوروي د مخالفينو د مقاومت له مشرانو سره تماسونه ټينګ کړل او وسلي او جنګيالي يې ورليږل .ګريګوريان ص ۲۳۵
شوروي اتحاد د افغانستان د دغه راز مداخلو او غير دوستانه سلوک له امله په ماسکو کي د افغانستان سفير غلام نبي خان چرخي ته خپل احتجاج واستاوه او افغانستان ته يې اخطار ورکړی چي بايد له دغه راز اعمالو څخه يا لاس واخلي او يا به يې دغه راز مداخلې ښه عواقب ونه لري .ادمک ص ۷۱
که څه هم چي افغانستان شوروي اتحاد ته اطمينان ورکړ چي د هغه هيواد په داخلي چارو کي به مداخله نه کوي او په عمل کي يې هم د شوروي اتحاد باور تر لاسه کړ او اړيکي بيرته دوستانه سوې خو داسي ښکاري چي افغانستان يو ځل بيا د آمو په سيند کي د ينګي قلا په ټاپو کي هغو تقريبا زرو تنو اوزبکو ته ځای ورکړی وو چي د شوروي اتحاد څخه تښتيدلي او هغه ټاپو ته ورغلي وه. اوزبکو ياغيانو له هغه ځايه څخه د شوروي حکومت پر ضد پوځي عمليات کول او شوروي قواوو هغه ټاپو د کال ۱۹۲۵د ډسامبر په مياشت کی اشغال کړ. د افغانستان حکومت پر خپله خاوره باندي دا تيری ونه زغامه او اعلان يې وکړ چي د هغه هيواد پر پاکه خاوره باندي شوروي قواوو تيری کړی دی. امان الله خان د شمال لوري ته د پوځي قواوو د ليږلو امر وکړ. خو شوروي قواوو په هغه ټاپو کي د ياغيانو قواوي دړې وړې کړې او نور يې دا کوچنی ټاپو په دې نه ارزاوه چي د دواړو هيوادونو ترمنځ اړيکي ورباندي خرابې سي او په لوی لاس ځانته يو بين المللی ډيپلوماتيک جنجال پيدا کړي. شوروی قواوي د ۱۹۲۶ کال د فبروري په مياشت کي بيرته پر شا سوې او د دواړو

(c) ketabton.com: The Digital Library

هیوادونو ترمنځ د دوستۍ د موافقې په نتیجه کې هغه ټاپو د افغانستان خاوره وګڼله سوه. که څه هم چې دا جنجالونه به پر خپل وخت فیصله سوي وي خو بیا هم د د ګاونډیو هیوادونو په تاریخ کې یو فصل دی او لږ ترلږه په یوه ټاکلي وخت کې به یې د ګاونډیانو ترمنځ زړه بداوی او په اینده کې بدبیني پیدا کړې وي.
اعلیحضرت امان الله خان په ډېره ځوانۍ کې قدرت ته ورسیدی. هغه نه تجربه او نه مطالعه درلوده. به یوه وروسته پاته ټولنه کې زیږیدلی او لوی سوی وو. د بهرنۍ نړۍ او د هغې د پرمختګونو په باره کې یې یوازې کیسې اوریدلې وې. پر خپلې خاورې او خلکو مین وو او له ترقۍ او پرمختګ سره یې لیونۍ مینه درلوده. هغه په هره برخه کې پرمختګ غوښتئ خو د پرمختګ په لارو چارو نه پوهیدی. هغه ته په هیواد کې د اصلاحاتو د ښمنان ور معلوم وه، او یا ښایی د خوست د پاڅون څخه وروسته ښه ورته څرګند سوي وي، خو د اصلاحاتو د دښمنانو سره د مبارزې، د هغوی د کرارولو او یا له منځه وړلو چل نه ورتلی .امان الله خان د قبایلو سره د ګوزارې کولو او د هغوی د مقاومت د روحیې د ماتولو څخه نیولې په اقتصادي، اجتماعي او فرهنګي ساحو کې د اصلاحاتو راوستلو او پوخ د روزلو پورې په هره ساحه کې ښو مشورو او ښو سلاکارانو ته ضرورت درلود. خو هغه یو پاچا وو. د هغه فیصله چا نه سوه ماتولای او خبره یې آخري خبره وه. د پاچاهانو، معمولا، هغه مشورې خوښې وي چې د دوی پرزړه جوړې وي. هوښیار او صادق خلک خپلو مشرانو او پاچاهانو ته غلطې مشورې نه سې ورکولای او کله چې د پاچا له بیځایه نقشو سره مخالفت وکړي او یا سم سر ورسره ونه ښوروي نو خپل مقامات له لاسه ورکوي او له نظره لویږي. د هغوی ځای معمولا هغه غوړه مالان، نالایق او ابن الوقت کسان نیسي چې د پاچا د خوښې سره سم مشورې ورکوي. له دغه ځایه څخه د پاچاهانو تباهي پیل کیږي.
اعلیحضرت امان الله خان ته خپلو نیژدې هوښیارو سلاکارانو او مشروطه غوښتونکو مشوره ورکړې وه چې په یوه مشروطه نظام کې د صدراعظم او پارلمان درلودل حتمي دي. ځکه نو هغه د ارو پا له سفر څخه د راستنیدلو نه وروسته د اکتوبر پر پنځمه نیټه په خپله څلورمه وینا کې وویل چې ما د صدارت د مقام لپاره شیراحمد خان خوښ کړی وو او هغه ته مې د کابینې د جوړولو هدایت ورکړی وو.خو څرنګه چې مهم کسان ل هغه سره همکاری کولو ته حاضر نه دي نو ما فیصله وکړه چې تر څو پورې نوی پارلمان را غونډیږي نو د صدارت چارې به پخپله پ مخ بیایم. ځکه چې یوازې زه کولای سم چې د انقلابي اصلاحاتو کارونه پر مخ بوزم. زه یو انقلابي پاچا یم او غواړم چې د ټولنې د ژوند په هره مرحله کې یو انقلاب راولم. هر هغه مامور چې نه غواړي زما سره د زړه له کومې همکاري وکړي باید استعفی وکړي. د کابل د ګمرک ریس عبدالرحمن خان لودین پورته سو او خپله استعفی یې وړاندې کړه .ادمک ص ۱۳۷ په دې توګه په یوه او بل ډول او په یوه او بله مرحله کې د امان الله خان د کار او صادق ملګري ورڅخه بیل سول او میدان هغو کسانو ته پاته سو چې هیواد یې بالاخره د اغتشاش لمنې ته وغورځاوه.
اعلیحضرت امان الله خان ته له خپل پلار څخه په خزانه کې ۱۵۰ میلیونه روپۍ پاته سوې. دا دونه پیسې وې چې که، د منظمو کلنیو عایداتو سره یو ځای، سمې لګول سوې وای نو تقریبا د هرڅه لپاره یې بس وې. خو امان الله خان هغه پیسې د ښایستو قصرونو په ابادولو، چې د هغوی د جوړولو لپاره مهندسان یې زیاتره له بهر څخه راغوښتل، په ډیرو زیاتو هیوادونو کې د سفارتخانو په پرانیستلو، چې ډیر زیات لګښتونه یې غوښتل او زیاترو سفارتخانو ته اصلا ضرورت هم نه وو، د الوتکو په رانیولو، بهر ته د محصلینو په لیږلو او ماشینونو په رانیولو او له بهر څخه د انجنیرانو او ډاکټرانو په استخدامولو ولګولې. افغانستان دې ټولو شیانو ته ضرورت درلود. امان الله خان دغه ضرورت احساس کړی وو، خو په داسې هیواد کې چې هر څه ته ضرورت لري نو د هر ضرورت د لیرې کولو لپاره جلا او پروخت ګام پورته کول په کار دی. محمد نادرخان وایی د کابل په لارو کوڅو کې هره ورځ په لس هاوو خارجي ډاکټران او انجنیران دې خوا ها خوا ګرځیدل او هیڅ کار یې نه درلود. د انجنیرانو لپاره نه پروګرام وو، نه پلانونه وه چې دوی کار ورباندې وکړي او نه سامان وو چې دوی د کار کولو په وخت کې هغه استعمال کړي. په ښوونه او روزنه بې خرته پیسې لګیدلې او پیسې لکه اوبه داسې رواني وې. ضمنا پوخ او د پوځ لګښتونه به خطرناکه ډول کم سول او دولت نه سو کولای چې په ولایاتو کې د ناکراریو د مخنیوي لپاره کار ورڅخه واخلي .ادمک ص ۸۷
د ډیلي میل خبریال رانلډ وایلډ چې د اعلیحضرت امان الله خان د پاچهی په وروستیو شپو ورځو کې کابل ته تللی وو وایی چې یوه بهرني سړي سلام رته وکړ ویل یې زه سیګنور پیړي یم. په انګلیسي ژبه خبرې کوم. زه دلته د بی سیم انجنیر یم او د افغانستان د حکومت لپاره کار کوم. خو دلته بی سیم نسته .وایلډ ص ۱۴۸
د امان الله خان ورور کبیر، چې د روغتیا وزیروو، د ملکي روغتون جرمني آمر ته وویل چې په روغتون کې باید د ایکس رې ماشین ودرول سي. هغه ورته وویل چې د ایکس رې ماشین دونه زیاته بیه نه لري و خو د هغه چلول ډیرې زیاتې پیسې غواړي او هغه پیسې په نورو ځایونو کې باید ولګولې سي. کبیر ورته وویل چې د ماشین د چلولو لګښت نسته. ځکه چې له هغه څخه کار نه اخیستل کیږي. خو موږ باید دا وویلای سو چې په کابل کې د ایکس رې ماشین لرو. د امان الله خان ایراني سکرتر هغه ماشین د کبیر تر پیشنهاد کړې قیمت لس چنده ارزانه واخیست. کبیر بې آبه سو او استعفی یې وکړه .سټیوارټ ص ۳۰۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

امان الله خان، د ده په اصطلاح یوه انقلابي پاچا په حیث، د خپلو اصلاحاتو پر داسي اړخونو د لیونتوب تر سرحده ټینګار وکړ چي د افغانستان د وروسته پاته ټولني لپاره یې منل تقریبا غیر ممکن وه. هغه د چادرۍ سره د تعصب ترسرحده مخالفت وکړ او یوه ورځ یې په کابل کي په عمومي باغ کي یوه ښځه په چادري کي ولیده. په زوره یې ورباندي چیغه کړه چي د دې چادرۍ سره دلته څه کوې. پخپله ورغی د ښځي څخه یې چادري لیري کړه او اور یې ورته واچاوه .ښځه مجبوره سوه چي لوڅ مخ خپل کورته ولاړه سي. بله ورځ یې یو بل سړی ولیدی چي بګړۍ یې تړلې وه او اوږدې ماټې یې پرې ایښي وې. هغه یې پخپله ونیوی. د سلماني دوکان ته یې بوت. ماټې یې ور وخریلې او رخصت یې کړ .سټیوارټ ص ۳۷۸
که دا کیسې، چي په ځینو غربي کتابونو کی یې رپوټ ورکړه سوی دی، ومنو نو ویلای سو چي امان الله خان د خپلو اصلاحاتو په عملي کولو کي د انقلابیګرۍ څخه نه بلکه د لیونتوب څخه کار اخیستی دی.
د کندهار ملایانو یوازي له دې کبله د امان الله خان د کفر فتوا صادره کړه چي د خپلي ښځي مخ یې لوڅ کړی وو. دا فتوا به حتما د مامورینو او وروسته د ده د سلاکارانو تر غوږونو رسیدلې وي. که ده خواخوږي سلاکاران درلودلای نو حتما به یې د کندهار د خلکو دغه سخت عکس العمل ته متوجه کړی وای او ښایی چي په نتیجه کي هغه د خپل جدیت څخه لاس اخیستی او یو څه نرم سوی وای. خو له بده مرغه چي نامردو او غوړه مالو ملګرو امان الله خان ته په هیڅ برخه کي داسي خبره نه کوله چي ښایی ده به یې اوریدل نه غوښتل.

مأخذونه

۱ :محی الدین انیس :بحران ونجات طبع دوم ۱۳۷۸ مرکز نشراتي میوند
۲ :عبدالحی حبیبي : جنبش مشروطیت در افغانستان چاپ ۱۹۸۵
۳ :میرمحمد صدیق فرهنګ :افغانستان در پنج قرن اخیر جلد دوم چاپ ۱۹۸۸
۴ :عبدالحق مجددي : افغانستان از امیر کبیر تا رهبر کبیر(حقیقت التواریخ)چاپ اول ۱۹۹۹
۵ :خاطرات آقا بکف ترجمه دکتر حسین ابوترابیان :چاپ اول تهران ۱۹۷۸
۶ :محمد ابراهیم عطایی :د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه دریم چاپ ۲۰۰۴ میوند خپرندویه ټولنه
۷ :میر غلام محمد غبار : افغانستان در مسیر تاریخ چاپ اول ۱۹۶۷ کابل
۸ :اعلیحضرت امان الله خان: حاکمیت قانون در افغانستان.
د هغو یاد داشتونو مجموعه ده چي اعلیحضرت امان الله خان کندهار ته، په کال ۱۹۲۵ کي، د خپل سفر په ترځ کي او له سفر څخه وروسته ترتیب او چاپ کړي دي.
۹ :برهان الدین کشککي :نادر افغان: چاپ مطبعه سنګي ریاست عمومي مطابع کابل، ۱۳۱۰ هجري شمسي
۱۰ :مارشال شاه ولي خان فاتح کابل: یاداشت های من .چاپ پنجم
11 :Vartan Gregorian : The Emergence of Modern Afghanistan 1969 Stanford University Press.
9: Rhea Tally Stewart : Fire in Afghanistan1973
12: Ronald Wild: Amanullah Ex- King of Afghanistan Third Edition 1983
13: Ludwig W. Adamec: Afghanistan’s Foreign Affairs to the Mid-Twentieth Century 1974 University of Arizona Press
12: Louis Dupree: Afghanistan 1980 Edition
14: W.K Fraser-Tytler: Afghanistan A study of Political Developments in Central and Southern Asia 1967
15:Leon B. Poullada: Reform and Rebellion in Afghanistan 1973 Cornell University
16 😛ercy Sykes: A History of Afghanistan 1940
17 :Mohammad Ali: Progressive Afghanistan 1933 Kabul

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library